Odjel za međunarodni razvoj (DFID)

BOSNA I HERCEGOVINA

RADNE I SOCIJALNE POLITIKE U BOSNI I HERCEGOVINI: RAZVOJ POLITIKA DJELOVANJA I MJERA UBLAŽAVANJA NEGATIVNIH UTICAJA PRIVATIZACIJE

Broj ugovora CNTR 00 1368A

KVALITATIVNA STUDIJA BROJ 1

STATUS ZAPOSLENOSTI I TRŽIŠTA RADA I POTENCIJAL ZA RAZVOJ POLITIKA DJELOVANJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Nacrt za raspravu

Petak, 21. oktobra/listopada, 2002.

Birks Sinclair and Associates Ltd.
Mountjoy Research Centre
Durham
DH1 3SW
United Kingdom

Telefon: 00-44-191-386-4484

Faks: 00-44-191-384-8013
E-mail: Office@Birks-Sinclair.com

Nezavisni biro za humanitarna pitanja
Šaćira Sikirića 12
71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina

Telefon/Faks: 00 387 33 219 780 /1 /
00 387 33 268 750
E-mail: bosna1@ibhibih.org

Predgovor DFID-a

“Odjel za međunarodni razvoj (DFID) je odjel Britanske Vlade zadužen za unapređenje razvoja i umanjenja siromaštva.

DFID uobičava da radi u partnerstvu sa vladama koje su oprijedjeljene za Razvojne ciljeve milenija i cilj mu je da radi sa poslovnim organizacijama, civilnim društvom i naučno-istraživačkom zajednicom na stimulisanju napretka u svrhu umanjenja siromaštva. DFID takođe radi sa multilateralnim institucijama, uključujući Svjetsku banku, agencije Ujedinjenih naroda i Evropsku komisiju.

DFID doprinosi umanjenju siromaštva i održivom razvoju u zemljama srednje razvijenosti i pomaže zemjama centralne i istočne Evrope, koje su u tranziciji, da pokušaju omogućiti da najveći broj ljudi ima korist od procesa promjena.

DFID pozdravlja objavljivanje prve kvalitativne studije o zaposlenosti i radnoj snazi u Bosni i Hercegovini i vjeruje da će, kvalitativne studije, uz razvoj panel podataka, omogućiti važnu platformu koja će podržati implementaciju efikasnih socijalnih politika i praćenje promjena u oblasti zaposlenosti i siromaštva u svijetlu ekonomskog restrukturiranja.”

Odjel za centralnu i jugoistočnu Evropu
1 Palace Street
London SWIE 5HE

Oktobar/listopad 2002.

Ovaj dokument je rezultat projekta “Radne i socijalne politike u Bosni i Hercegovini: Razvoj politika djelovanja i mjera ublažavanja negativnih uticaja privatizacije” UK DFID-a.

Izneseni stavovi ne predstavljaju nužno i stavove DFID-a.

Napomena

Ovu studiju pripremio je zajednički istraživački tim, sastavljen od predstavnika međunarodne zajednice i Bosne i Hercegovine (BiH). Vođe međunarodnog dijela zajedničkog tima bili su dr. Žarko Papić i dr. Stace Birks, uz pomoć Rega Parra i dr. Ivy Papps, koji su radili na nacrtu studije i nacrtu upitnika. BiH tim predstavljali su Fikret Čaušević, dr. Murat Prašo i dr. Lazo Roljić, koji su priredili osnove studije o tržištu rada u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republike Srpske (RS), i pripremili detaljne analize anketa u Zenici, Travniku i Trebinju.

Pomoć timu pružila je Ana Abdelbasit, asistent na projektu. Članovi Odbora za stručno savjetovanje bili su: dr. Pejo Đurašinović, sociolog, Filozofski fakultet Banja Luka; Enes Hadžiefendić, Federalni zavod za statistiku; Donald Prohaska, Zavod za statistiku RS; Srebrenka Viđen, sociolog, Sarajevo i dr. Hasan Zolić, Agencija za statistiku BiH.

Tim bi također želio da zahvali suradnicima u Zenici, Trebinju i Travniku, pojedinačno: Bogdanu Kolaru, Udruženje građana "Naša djeca"; Zoranu Jakšiću, NVO "Omladinski forum" i Darku Saračeviću, NVO "Alter Art", koji su pomogli u pripremi ove studije i koji su nadgledali timove koji su vršili anketne razgovore.

Cjelokupno nadgledanje i vođenje omogućile su dvije grupe korisnika podataka (GKP) FBiH i RS. GKP-ovi su pomogli u odabiru tema i pilot-mjesta, usmjeravali fokus istraživanja i pomagali u tumačenju podataka. Institucionalni i pojedinačni sastavi članstva GKP-ova prikazani su u Dodatku I.

Kolege u zavodima za zapošljavanje, državna i privatna preduzeća, koja su posjećena, kao i osoblje u odabranim općinama Trebinje, Travnik i Zenica, besplatno su ustupili svoje vrijeme i savjete, na čemu im je tim zahvalan. Također, zahvaljujemo ispitanicima koji su odgovarali na upitnik. Vrijeme koje su ljudi odvojili u pilot-oblastima odražava veliku želju za sticanjem bolje slike procesa na tržištu rada u BiH i potvrđuje pravovremenost ove studije.

Odgovornost za izvještaj i njegove zaključke leži na autorima izvještaja.

Predgovor i sljedeći koraci

Ovaj dokument pripremljen je kao tekst za raspravu. On bi trebao stimulisati diskusiju između velike grupe domaćih i međunarodnih aktera u razvoju socijalne politike u dva entiteta: Republici Srpskoj (RS) i Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH), kao i na nivou Bosne i Hercegovine.

Mi predviđamo sljedeće korake vezane za Studiju:

-
- razvijanje sažetka i šira diskusija o izvještaju sa entitetskim partnerima, međunarodnom zajednicom, posebno WB, OHR, ILO i drugim inicijativama važnim za zapošljavanje;
- detaljno provođenje preporuka na nivou entiteta i, ukoliko je primjenjivo, na državnom nivou;
- podrška razvoju jasne, napredne perspektive koja je fokusirana ka smanjenju mogućih budućih situacija koje vode siromaštvu. Ovo je praktična perspektiva koja vodi bliskoj suradnji u sljedećim fazama pripreme PRSP-a;
- pružanje podrške od strane ovog projekta političkim diskusijama i uspostavljanju implementacijskog plana kako bi se osigurao praktičan uticaj razvoja politika;
- distribuisanje ovog izvještaja široj zajednici, kako bi ideje i analize bile podijeljene sa poslodavcima i drugim zainteresovanim za tržište rada;
- podrška daljnjoj analizi o zapošljavanju i socijalnim pitanjima baziranoj na rezultatima Ankete o mjerenju životnog standarda (LSMS-a) i drugim dostupnim izvorima. To bi uzelo u obzir i adekvatne korektivne mjere potrebne za ispravku nedostataka uzorkovanja;
- pronalaženje sredstava, u lokalnom istraživačkom budžetu projekta, za ispitivanje stvarne slike nezaposlenosti i traženja posla od one koju daje službena statistika. To će uključitiponovnu analizu registrovane nezaposlenosti, pokušavajući ustanoviti karakteristike i motivacije ključnih grupa kao što su npr. stvarni nezaposleni koji traže zaposlenje i koji su registrovani, kao i identifikacija stvarno nezaposlenih koji se iz nepoznatih razloga nisu registrovali u ZZ-ima, iako traže posao;
- SPID tim bi trebao pažljivo analizirati rezultate ove studije i odrediti gdje je potrebno prilagođavanje ili pročišćavanje u upitniku koji je sada u završnoj fazi za prvi krug SPID-a, te bi se trebalo pobrinuti da se ove kvalitativne teme uključe u analizu SPID seta podataka; i
- da se nalazi ove studije uzmu u obzir u drugoj kvalitativnoj studiji.

Lista skraćenica

ASBiH	Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine
BiH	Bosna i Hercegovina
CSR	Centar za socijalni rad
DFID	Odjel za međunarodni razvoj
GKP	Grupa korisnika podataka
ZZ	Zavod za zapošljavanje
EZ	Europska zajednica
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
BND	Bruto nacionalni dohodak
ABD/HBS	Anketa o budžetu domaćinstava
SPID/HSPS	Serija panel istraživanja o domaćinstvima
IBHI	Nezavisni biro za humanitarna pitanja
IRL/IDP	Interno raseljena lica
MOR/ILO	Međunarodna organizacija rada
P-DSUS/I-PRSP	Privremeni dokument o strategiji smanjenja siromaštva
ZSRS	Zavod za statistiku RS (koji treba zvati "Republički zavod za statistiku Republike Srpske" – u skladu sa "Nacrtom zakona o statistici Bosne i Hercegovine" – koji datira iz juna/lipnja 2001.)
ISTAT	Italijanska statistička agencija
KM	Konvertibilna marka
ARS	Anketa o radnoj snazi
LSMS	Anketa o mjerenju životnog standarda
NVO	Nevladina organizacija
OECD	Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj
OHR	Ured Visokog predstavnika
DSUS/PRSP	Dokument o strategiji za umanjenje siromaštva
RS	Republika Srpska
SZ	Statistički zavod
SZFBiH	Statistički zavod za FBiH (koji treba zvati "Federalni statistički zavod" – u skladu sa "Nacrtom zakona o statistici Bosne i Hercegovine" – koji datira iz juna/lipnja 2001.)
MSP/SMEs	Mala i srednja preduzeća
PDV/SOEs	Preduzeća u državnom vlasništvu
OA/TOR	Opis aktivnosti
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih naroda
WB	Svjetska banka

Sadržaj

Izvršni sažetak

I. UVOD 9
I.2. Kontekst Kvalitativne studije broj 1: pitanja koja se odnose na zaposlenost 10
I.3 Siromaštvo i nezaposlenost u BiH 10
I.4 Namjere 11
I.5 Metodologija 13
I.5.1 Analitička okvirna načela 13
I.5.2 Izvori podataka 13
I.5.3 Definicije 15
I.5.4 Priroda i organizacija ovog izvještaja 15

II. POTRAŽNJA ZA RADNOM SNAGOM 16
II.1 Faktori koji određuju potražnju za radnom snagom 16
II.2 Istorijski kontekst 17
II.2.1 Zaposlenost, nezaposlenost i zaposlenost u nezvaničnom sektoru 18
II.3 Potražnja za radnom snagom u BiH 19
II.3.1 Sastav zaposlenosti po sektorima 19
II.3.2 Karakteristike radnika 23
II.3.3 Potrošačka potražnja 29
II.3.4 Makroekonomski faktori 29
II.4 Istraživanje usmjereno na daljnje aktivnosti 30

III. PONUDA RADNE SNAGE 30
III.1 Faktori koji određuju ponudu radne snage 30
III.2 Ponuda radne snage u BiH 31
III.2.1 Učešće radne snage 31
III.2.2 Učešće u nezvaničnom sektoru 33
III.2.3 Pokretljivost radne snage 36
III.2.4 Radne kvalifikacije i sticanje kvalifikacija 37
III.2.5 Strategije preživljavanja 37
III.3 Daljnje istraživanje 37

IV. MEĐUSOBNO UČEŠĆE NA TRŽIŠTU RADA 38
IV.1 Faktori koji utvrđuju rezultate tržišta rada 38
IV.2 Međusobno učešće na tržištu rada u Bosni i Hercegovini 39
IV.2.1 Potraga za poslom i strategije zapošljavanja 39
IV.2.2 Rad zavoda za zapošljavanje 41

V. ZAKLJUČCI I PREPORUKE 42
V.1 Zaključci koji se odnose na pitanja politika djelovanja 42
V.2 Pitanja koja se odnose na politike djelovanja 43
V.3 Preporuke za politike djelovanja 45
V.3.1 Makroekonomski faktori 45
V.3.2 Proširivanje tržišta proizvoda i rada 46
V.3.3 Razvoj kvalifikacija 47
V.3.4 Povećavanje i poticanje zaposlenosti u zvaničnom sektoru 48
V.3.5 Preusmjeravanje usluga za zapošljavanje kako bi bile uže fokusirane na pitanja koja se odnose na tržište rada 49
V.3.6 Razjasniti i pojednostaviti kriterije evidentiranja 50

Dodaci

Dodatak A:	Definicije
Dodatak B:	Reference
Dodatak C:	Metodološka bilješka i upitnici korišteni u Kvalitativnoj studiji
Dodatak E:	Izvještaj o lokalnoj studiji za Travnik
Dodatak F:	Izvještaj o lokalnoj studiji za Trebinje
Dodatak G:	Izvještaj o lokalnoj studiji za Zenicu
Dodatak H:	Tabele iz publikacije Svjetske banke, "Tržište rada u poratnoj Bosni i Hercegovini" (2002.)
Dodatak I:	Institucionalni i pojedinačni sastavi grupa korisnika podataka (GKP)
Dodatak J:	Bilješka o Seriji panel istraživanja o domaćinstvima (SPID), Panel studija "Živjeti u BiH"

Zbog svog obima, Dodaci nisu uključeni u štampanu verziju izvještaja ali su dostupni na sljedećim web stranama:

www.birks-sinclair.com (na Engleskom)
www.ibhibih.org (lokalna verzija)

prvi Godišnji izvještaj projekta je isto dostupan na ovim web stranama.

RADNE I SOCIJALNE POLITIKE U BOSNI I HERCEGOVINI: RAZVOJ POLITIKA DJELOVANJA I UBLAŽAVANJE NEGATIVNIH UTICAJA PRIVATIZACIJE

KVALITATIVNA STUDIJA BR. 1

IZVRŠNI SAŽETAK

STATUS ZAPOSLENOSTI I TRŽIŠTA RADA I POTENCIJAL ZA RAZVOJ POLITIKA DJELOVANJA U U BOSNI I HERCEGOVINI

Uvod

Pouzdane informacije za razvoj socijalne politike su suštinski važne, pogotovo u Bosni i Hercegovini (BiH), koja se oporavlja od rata i koja je u tranziciji u tržišnu ekonomiju, uz popratne socijalne troškove. U skladu s tim, pokrenuto je nekoliko inicijativa za jačanje pouzdanosti informacija, uključujući: Anketu o mjerenju životnog standarda (LSMS), Seriju panel istraživanja o domaćinstvima (SPID), "Život u BiH" (što je projekt DFID-a UK, koji koristi ponderisani i ispravljeni uzorak iz LSMS-a radi godišnjeg prikupljanja podataka iz istih domaćinstava) i seriju kvalitativnih studija za dopunjavanje SPID-a. Anketa o prihodima domaćinstava (APD) će uslijediti kasnije.

Rezultati SPID-a, "Život u BiH", biće dostupni u julu/srpnju 2003. i biće prezentirani na nivou entiteta – vlasti entiteta su odgovorne za socijalnu politiku – a takođe će biti agregirani na nivou BiH.

Panel studije su glavno sredstvo za praćenje promjena u socijalnom stanju, radu, prihodima i siromaštvu domaćinstava. Podaci iz "Života u BiH" će se baviti analizom ključnih aspekata uzroka siromaštva, promjenom njihovog uticaja tokom vremena i, takođe, procjenjivanjem kakve će biti posljedice promjena u politici djelovanja na socijalnu zaštitu, rad, prihode i siromaštvo. Time je SPID jedinstveni instrument za praćenje Strategije za umanjivanje siromaštva (SUS) i za informisanje kreatora politike u povećavanju mogućnosti za zapošljavanje.

Rukovodstvo Projekta i upravljanje projektom

SPID je projekat DFID-a koji se implementira kroz partnerstvo međunarodnog tima projekta (Birks Sinclair) i tima projekta iz BiH (Nezavisni biro za humanitarna pitanja – IBHI) i predstavnika vlasti u BiH, kroz Grupe korisnika podataka (GKP) na nivou entiteta. To osigurava potpune konsultacije sa statističkim zajednicama u BiH i glavnim učesnicima u socijalnoj politici. Ovo je novi model implementacije projekata u BiH koji ima prednosti u razvoju održivih institucionalnih kapaciteta i lokalnog vlasništva.

GKP BiH se razvija radi: udruživanja entitetskih perspektiva; omogućavanja koordiniranog pristupa statističkim razvojima i omogućavanja jasnijeg dijaloga sa međunarodnom zajednicom.

Kontekst kvalitativne studije: pitanja koja se odnose na tržište rada i zapošljavanje

Ova studija treba da: omogući poboljšanja u nacrtu SPID-a; pomogne u analizi podataka o domaćinstvima i doprinese diskusiji o socijalnoj politici. To će uključiti zajednice za kreiranje politike djelovanja na nivou entiteta i akademske zajednice u samoj analizi u bliskom partnerstvu s međunarodnim kolegama.

Ova kvalitativna studija je započeta u februaru/veljači 2002., prije nego što su preliminarni rezultati LSMS-a (također financirani djelomično od strane DFID-a) postali dostupni, tako da ima fokus komplementaran LSMS-u. U preliminarnom obliku, indikativni podaci iz LSMS-a su ovdje uključeni radi konteksta za analize ove Studije.

Namjene i metodologija

Ova kvalitativna studija prezentira novu opciju za politike na nivoima entiteta i BiH ***radi promoviranja održivih radnih mjesta, zaposlenosti i radi povećavanja prihoda***, kroz analiziranje:

- karakteristika potražnje za radom na nivou države i entiteta, procjenjujući kako politika djelovanja može promovirati efektivnu i održivu povećanu potražnju za radom;
- prirode ponude rada u BiH na nivou države i entiteta, procjenjujući kako politika djelovanja može podržati efikasniju ponudu rada modernoj visoko plaćenoj ekonomiji;
- mehanizama kojima se poslodavci i radnici dovode u kontakt, procjenjujući kako politika djelovanja može definirati i podržati efikasne i efektivne ustanove za uspostavljanje ravnoteže između ponude i potražnje na tržištu rada.

To vodi ka općim zaključcima o trenutnoj situaciji, protiv koje se:

- planiraju određene trenutne i praktične aktivnosti politika djelovanja, sa
- ključnim potrebama za buduće akciono usmjereno istraživanje.

Ova studija je zasnovana na: punom obimu sekundarnih izvora; istraživanjima zaposlenosti i tržišta rada u BiH, od kojih je najznačajnija studija Svjetske banke (SB) "Tržište rada u poratnoj BiH"; početnim nalazima LSMS-a; namjenskim ukupnim pregledima zaposlenosti i nezaposlenosti u entitetima i anketama o tržištima rada u Travniku i Zenici (Federacija Bosne i Hercegovine – FBiH) i Trebinju (Republika Srpska – RS), koje obuhvataju pojedince, poslodavce i ustanove za uspostavljanje ravnoteže između ponude i potražnje na tržištu rada (Zavod za zapošljavanje – ZZ), organizacije poslodavaca, sindikate i NVO-e.

Element ankete ne pokušava obuhvatiti reprezentativni uzorak pojedinaca ili poslodavaca, već se fokusira na *procese* na tržištu rada. Rezultati ankete stavljaju rezultate u kontekst i kombiniraju druge izvore podataka, radi identifikacije procesa na tržištu rada koji vode ka intervencijama politika.

Ključne definicije

Ovdje se koriste koncepcije koje daju stalnost analiza tržišta rada za kreatore politike BiH i entiteta.

Nezvanični sektor je definisan kao: osobe koje su zaposlene bez pripadajućih radnih prava zbog toga što ne plaćaju poreze i doprinose za socijalno osiguranje (što je u skladu sa definicijama u entitetima).

Radna snaga je definisana kao: ukupni broj osoba koje su ekonomski aktivne, koji sačinjavaju osobe koje su radile u posljednjoj sedmici i nezaposlene osobe koje su tražile posao u posljednjoj sedmici. Suprotno tome, pojedinac se smatra nezaposlenom ako nije obavljao nikakav posao u posljednjoj sedmici, ali traži posao i u stanju je prihvatiti posao ako mu bude ponuđen.

Kontekst tržišta rada

Ukupna zaposlenost u BiH se procjenjuje – na osnovu preliminarnih podataka iz LSMS-a – na 999.500 osoba, od kojih je 638.000 (63,8 %) u zvaničnom sektoru, sa 361.500 (36,2 %) u nezvaničnom sektoru. Učešće svih zaposlenih osoba koje rade u nezvaničnom sektoru u RS je prilično visoko (41,4 %) u poređenju sa FBiH (31,9 %).

Oko 498.000 osoba je "registrovano" kao nezaposlene osobe na ZZ-ima u BiH kao cjelini, ali u stvarnosti ove osobe nisu sve nezaposlene – LSMS ukazuje na to da je samo 24 % od ovog ukupnog broja zaista "nezaposleno". Mnoge registrirane osobe su bile u stvari zaposlene (24,9 %) ili su bile "destimulisani" radnici (51 %) koji ne traže posao, već su se potpuno povukli sa tržišta rada. Dodatnih 14 % od ukupnog broja nezaposlenih osoba, 69.200, nisu bile registrovane na ZZ-ima.
To ukazuje da stvarna stopa nezaposlenosti u BiH iznosi 16,4 % (16,9 % za FBiH i 15,8 % za RS). Ovo je visoka stopa prema standardima OECD-a, ali je uporediva sa, na primjer, trenutnom stopom nezaposlenosti u Bugarskoj.

Zaposlenost, nezaposlenost i siromaštvo

Mada nema sličnosti u navedenim brojevima, analitičari ključnih ekonomskih i socijalnih promjena u BiH stalno bilježe visoke nivoe nezaposlenosti koji postoje u BiH, a svi izvori se slažu o njenoj važnosti – tako da su konsultacije s glavnim učesnicima bile jedinstvene u tome da su tržište rada i pitanja koja se odnose na tržište rada veoma prikladni za prvu kvalitativnu studiju.
.
Ova studija (a takođe i podaci iz LSMS-a) pokazuju da su nivoi nezaposlenosti i siromaštva za oba entiteta niži nego što je to do sada prikazivalo konvencionalno mišljenje. Stvarna nezaposlenost je vjerovatno bliža 20 % nego 40 %. Više procjene nezaposlenosti nisu usklađene sa razlikama u registraciji i zaposlenošću u nezvaničnom sektoru. To ukazuje da su nivoi siromaštva takođe niži nego što su to prikazivale neke prethodne procjene.

Ipak, negativna strana slike je ta da veliki dijelovi radne snage i stanovništva oba entiteta:

- žive tik iznad granice siromaštva, i samo se uz poteškoće održavaju uz nesigurne strategije za preživljavanje čiji je fokus usmjeren na nezvanični sektor;
- su nesigurno zaposleni ili rade u u nezvaničnom sektoru bez sigurnog posla;
- rade u izuzetno ograničenim tržištima rada uz malo stabilnosti ili rasta;
- su suočeni sa malim mogućnostima za povećanje svojih prihoda;
- su veoma osjetljivi na lokalne potrese i trendove opadanja, kao što su oni koje mogu izazvati privatizacija, gubici lokalnih tržišta, umanjivanje isplata putem direktnih transfera od međunarodne zajednice ili gubitak povjerenja ulagača.

Zaključci koji se odnose na pitanja politika djelovanja

Ankete ove studije nisu reprezentativne, ali pružaju analitičke uvide u tržište rada u BiH koji:

- ukazuju na direktni razvoj politika djelovanja;
- ukazuju na puteve za implementaciju politika djelovanja i institucionalni razvoj, skupa sa
- određenim jasnim implikacijama za buduće akciono usmjereno istraživanje.

Uvidi u tržište rada obuhvataju – za oba entiteta – sljedeće glavne stavke:

O potražnji za radom

- Uopćeno gledajući, postoji vjerovatnoća da će ukupna potražnja i makro-ekonomski uslovi donijeti ozbiljna ograničenja razvoju.

- Tržišta proizvoda (i usluga) u oba entiteta su veoma ograničena.
- Nezvanični sektor je značajan, narastao je tokom posljednje decenije i ima najviše potencijala za rast.
- Uslužni sektor je najvažniji dio zaposlenosti u nezvaničnom sektoru.
- Uprkos visokim nivoima nezaposlenosti i zvaničnog obrazovanja, poslodavci su izvijestili o određenim poteškoćama u pronalaženju radnika sa prikladnim sposobnostima i kvalifikacijama.
- Premda postoji široko rasprostranjeno uvjerenje da diskriminacija utiče na mogućnosti pojedinaca za zapošljavanje na tržištu rada, učestalost stopa nezaposlenosti nije pružila mnogo argumenata ovom uvjerenju, sa izuzetkom žena u Zenici i Travniku. Izgleda da mladi smatraju da im je teže pronaći posao, naročito u zvaničnom sektoru.

O ponudi rada

- Čini se da sve grupe u anketama o studijama pojedinih slučajeva imaju visoke stope učešća radne snage. Niže stope za starosnu grupu od 15 do 21 godine su razjašnjive u okvirima nastavljanja obrazovanja.
- Ovaj rezultat se zaista vidljivo razlikuje od podataka iz LSMS-a i potrebno je dalje istraživanje ove važne teme. To istraživanje će se osigurati kroz analize i istraživanje SPID-a i dalji posebni fokus u diskusijama GKP-ova od podataka do politika djelovanja unutar Projekta.
- Postojanje mlade djece u domaćinstvima značajno ne umanjuje stope učešća radne snage, čak i za žene u starosnim grupama od 21 do 40 godina.
- Ne postoje dokazi o tome da socijalna pomoć destimulira radnike u učestvovanju na tržištu rada. Moglo bi izgledati kao da ne postoji destimulirajući efekt u novčanim potporama socijalne pomoći. Međutim, postoji razlog za vjerovanje da pravo na zdravstveno osiguranje daje stimulans za registrovanje u statusu nezaposlene osobe.
- Pokretljivost rada je veoma ograničena. Radnici su neodlučni u tome da traže posao van njihove lokalne oblasti, čak i kad su nezaposleni.
- Postoji značajan broj mladih osoba koje nisu nikad radile ili su radile samo u nezvaničnom sektoru.

Međusobno učešće na tržištu rada

- Postoji široko rasprostranjeno slaganje o tome da ZZ-ovi, prema standardima EZ, ne igraju dovoljno aktivnu ulogu u posredovanju na tržištu rada – spajanju poslova i radnika.
- Trenutno postojeći zakonski okviri za ZZ-ove vode ka pretjeranom naglasku na pasivne umjesto na aktivne mjere tržišta rada.
- Postoji veliko korištenje nezvaničnih metoda potrage za poslom i zapošljavanjem, kao što su osobni kontakti ili pomoć od prijatelja i obitelji.

Pitanja koja se odnose na politike djelovanja

Ovi rezultati pokreću sljedeća glavna pitanja u smislu intervencija politika djelovanja u jačanju povećavanja mogućnosti za rad i zapošljavanje:

- Makro-ekonomski faktori će se vjerovatno pogoršavati a mogućnosti za rad i zapošljavanje će se umanjivati tokom sljedećih nekoliko godina. U oba entiteta, ugroženost siromaštvom će se povećavati umjesto umanjivati, upravo kad se međunarodna pomoć smanji.
- Tržišta rada i proizvoda su veoma ograničena širom oba entiteta. To ograničava potencijal za razvoj, povećava labilnost tržišta i povećava ugroženost zajednica usljed opadanja lokalnih prihoda i umanjivanja mogućnosti za posao i zapošljavanje.

- Uprkos visokim nivoima zvaničnog obrazovanja i nezaposlenosti, poslodavci bilježe manjak radnika s prikladnim kvalifikacijama. To izaziva zabrinutost u svjetlu očiglednog opadanja stopa upisa u srednje obrazovanje. Radnici ukazuju na to da su spremni da pohađaju dodatnu obuku a poslodavci izražavaju volju da vrše obuku.
- Najnoviji rast se primjećuje u nezvaničnom sektoru. Mlađe osobe i radnici s nižim obrazovnim nivoima su visoko zastupljeni u nezvaničnom sektoru. Dosta osoba nema iskustvo u zapošljavanju u zvaničnom sektoru. Nezvanične aktivnosti pružaju poslovne mogućnosti za omladinu i žene – koji su u relativno nepovoljnom položaju na tržištu rada – ali stvaraju dugoročne probleme u:
    - socijalnoj zaštiti, naročito u svjetlu povećane mjere zavisnosti u oba entiteta, koju izazivaju osnovni demografski faktori i migracija;
    - kvalitet budućih dobara i usluga i potrebe za poboljšavanjem i atestiranjem proizvoda i usluga za šira tržišta i izvoz, posebno u EZ.
- Neki radnici stare bez ikakvog radnog iskustva.
- Raširenost dugoročne nezaposlenosti se povećava uz dalju atrofiju kvalifikacija.
    - ZZ-ovi, po kriterijima EZ, ne osiguravaju efektivne usluge u posredovanju pri zapošljavanju. Aktivne mjere su zapostavljene zbog obima rada posvećenog pasivnim mjerama.
- Čini se da se zvanične metode distribucije informacija o tržištu rada koriste rijetko u odnosu na nezvanične metode.

Preporuke za politike djelovanja

Prijedlozi za smjernice razvoja politika djelovanja – detaljno opisane u glavnom tekstu – direktno proizilaze iz glavnih zaključaka i pitanja koje je istakla anketa.

Makro-ekonomski faktori

Stabilno i održivo makro-ekonomsko okruženje na državnom nivou je suštinski uslov za ekonomski razvoj entiteta i male države BiH, tako da:

treba razmotriti aktivnost koja će se baviti neuravnoteženošću sa inostranstvom koja leži u osnovi toga.

To zahtijeva: rigoroznu primjenu načela *currency boarda*, odgovornost po pitanju javnih fondova i partnerstvo između BiH i entiteta i međunarodnih financijskih ustanova.

Proširivanje tržišta proizvoda

Zabrinutost zbog sporog rasta broja radnih mjesta može biti uklonjena proširivanjem tržišta proizvoda. Povećani izvoz i zamjena za uvoz bi: povećali BND, proširili lokalne izlazne rezultate i zaposlenost i riješili nepovoljnu ravnotežu trgovine. Stoga, *mi preporučujemo da svaki entitet razvije strategiju za ohrabrivanje poslodavaca da proširuju geografsko širenje prodaje njihovih proizvoda*, uključujući:

- identifikaciju organizacija na općinskom i širem nivou (npr., Privredna komora, Organizacija poslodavaca) koje će biti vodeće u promovisanju proizvoda te oblasti eksterno.
- pomoć poslodavcima u pregledu tržišta i razvijanju širih tržišnih strategija.
- identifikaciju i ublažavanje infrastrukturalnih ograničenja za širu prodaju proizvoda i usluga.
- stimulanse za razvoj malih i srednjih preduzeća u zvaničnom sektoru.

Proširivanje tržišta rada

Slaba pokretljivost rada znači da radnici nemaju pristup najboljim mogućnostima za zapošljavanje, a poslodavci nemaju najefikasniju radnu snagu. Ova studija *naglašava značaj mjera koje podržavaju geografsku pokretljivost radnika u okvirima entiteta i među njima*, uključujući:

- poboljšavanje dostupnih informacija o poslovnim mogućnostima van lokalne oblasti i širom oba entiteta, po uzoru na postojeće inicijative ZZ-ova.
- poboljšavanje opće sigurnosti radi omogućavanja pojedincima da steknu samopouzdanje da se sele u druge oblasti radi posla.
- osiguranje da pojedinačna prava na javne usluge i socijalnu pomoć ne zavise od entiteta, kantona i općine stanovanja, tako da pojedinci ne budu sprječavani da se preseljavaju u traženju posla zbog straha da će izgubiti prava.
- provjeravanje obima u kojem socijalne mreže (šira obitelj, vjerske organizacije, lokalne NVO) pružaju podršku ugroženim pojedincima, s osvrtom na identificiranje podrške koju treba osigurati kao javno pravo, s ciljem da se ohrabre pojedinci da prihvataju posao van sigurnosti njihovih trenutnih sredina.

Razvijanje sposobnosti

Poslodavci su izvijestili o poteškoćama u zapošljavanju prikladno kvalificiranih radnika. Mi *preporučujemo da budu preduzete mjere za analiziranje, u više detalja, uticaja neuravnoteženosti kvalifikacija i nedostataka na marginama tržišta rada*. Ova procjena bi obuhvatala u oba entiteta:

- identifikaciju nedostataka općih sposobnosti;
- razvijanje strategije za obučavanje u sposobnostima koje će popuniti te nedostatke;
- definiciju sredstava za podršku poslodavcima u identifikaciji i obučavanju za popunjavanje nedostataka u sposobnostima, a zatim
- uključivanje tih kratkoročnih aktivnosti u strateški kontekst radi obrazovnih reformi.

Povećavanje i ohrabrivanje zapošljavanja u zvaničnom sektoru

Nezvanični sektor je omogućio mnogim obiteljima u oba entiteta da ostanu van siromaštva. Mada je nezvanični sektor negativan u smislu: nepovoljnog uticaja na efikasnost, pravednosti radnih uslova i kvaliteti proizvoda, i ostavlja radnike bez prava na socijalno osiguranje, mi *ne* preporučujemo da se preduzimaju koraci na ukidanju zaposlenosti u nezvaničnom sektoru. Umjesto toga, mi *preporučujemo seriju pozitivnih mjera u oba entiteta koje će ohrabriti poslodavce da registruju svoje radnike i da ih zapošljavaju s punim radnim pravima*.

Ova sredstva osiguravaju stimulanse za podršku spontanoj tranziciji rada i posla iz nezvaničnog u zvanični sektor. U okvirima politike djelovanja, to je jedan od aspekata tranzicije ekonomije BiH u modernu ekonomiju sa fleksibilnošću i ograničenim pravilom za ozakonjenje osnovnih standarda zapošljavanja, proizvoda i usluga, koja je usklađena sa zakonima EZ, ali koja ne zaostaje u razvijanju međunarodne konkurencije. Mjere koje postoje za to su brojne:

- razvijanje stimulansa za registrovanje preduzeća;
- obezbjeđivanje stimulansa preduzećima da registriraju radnike; grantovi za obuku čija veličina zavisi od broja registrovanih namještenika;
- osiguravanje stimulansa za radnike da rade kao registrovani radnici;
- umanjivanje destimulansa za registrovanje kroz racionaliziranje poreza, i doprinosa;
- poboljšanje i racionalizacija režima inspekcije;
- normalizacija nezvanične i nezabilježene proizvodnje unutar preduzeća u zvaničnom

sektoru;
- pomoć oko otplaćivanja dugova preduzeća od vitalnog značaja u zvaničnom sektoru i
- razmatranje povećanog korištenja NVO-a kao poslodavaca u zvaničnom sektoru.

Preusmjeravanje usluga u zapošljavanju da budu uže usmjerene na pitanja koja se odnose na tržište rada i aktivne mjere

Da bi ZZ-ovi osigurali standardne aktivne mjere EZ u posredovanju u pronalaženju poslova i aktivnosti koje se odnose na obuku čiji je fokus stavljen na posao i zapošljavanje, koje cijene i poslodavci i osobe koje traže posao, preporučuje se da *službe za zapošljavanje u oba entiteta razmotre strategije preusmjeravanja i razvojnih strategija za razvijanje aktivnih mjera na tržištu rada koje evoluiraju prema najboljoj praksi EZ*, čiji cilj je:

- pružanje efikasnije usluge u posredovanju u pronalaženju posla osobama koje traže posao;
- poboljšavanje odnosa sa lokalnim poslodavcima;
- pružanje informacija o tržištu rada kao podrška proširivanju i osnivanju preduzeća;
- pružanje savjetodavnih usluga po pitanju posla, savjeta o traženju poslova i tako dalje, za osobe koje traže posao;
- organiziranje sticanja radnog iskustva za osobe koje nikad nisu radile;
- traženje lokalnih rješenja kroz općinske aktivnosti i olakšavanje općinskog uticaja u diskusijama o politici djelovanja na nivou entiteta;
- istraživanje nesklada između kvalifikacija i nedostatka kvalifikacija i planiranje aktivnosti potrebnih za razvijanje kvalifikacija.

Ovo ubrzano preusmjeravanje nalaže:

- nastavljeno jačanje ZZ-ova na općinskom nivou sa preciznijim fokusom na aktivne mjere;
- podršku funkcionisanju de facto novim kantonalnim ZZ-ima u FBiH, uz razjašnjavanje njihovih uloga i integrisanje aktivnosti sa općinskim ZZ-ima;
- pojačane aktivnosti SB u podršci funkcioniranja službi za zapošljavanje;
- dovršavanje transformacije ZZ-a BiH i ZZ-a FBiH kroz razvijanje zakona u toj oblasti;
- nova uloga Zavoda/Agencije za zapošljavanje BiH mora biti redefinirana, s namjerom da stimuliše pokretljivost radne snage i osigura međunarodnu suradnju po pitanjima zapošljavanja;
- završavanje rada započetog na razvoju nove organizacione šeme za ZZ-a RS i nove funkcije koje su usmjerene na izgradnju ustanova tržišta rada, posebno radi razvijanja aktivnih mjera za zapošljavanje;
- promjene koje će osigurati trasnparentno korištenja budžeta ZZ-ova za pružanje podrške novom zapošljavanju;
- dalja podrška razvoju informacionih sistema u svim ZZ-ima kroz općinske inicijative;
- razmatranje odabranih mjera za aktivno zapošljavanje – posebno radnog iskustva – povezanih sa drugim projektima, kao što su planovi za zaštitu okoline nakon zatvaranja tvornica i rudnika;
- pojednostavljivanje procedura registracije u svim ZZ-ima;
- treba pomoći ZZ-ima na općinskom nivou i centrima za socijalni rad (CSR-i) da definišu načela i procedure za njihovu praktičnu suradnju u smislu aktivnih i pasivnih mjera za rad sa nezaposlenim, prepuštajući CSR-ima da se fokusiraju na socijalnu zaštitu i dobrobit u osiguravanju mreže socijalne sigurnosti.

Vladama FBiH i RS, kao i Vijeću ministara BiH, preporučuje se da razmotre razvoj tranzicione i razvojne strategije službi za zapošljavanje na osnovu ovih specifičnih preporuka, kao i razvoj zakonskih okvira na nivou BiH koji bi olakšavali razvoj tržišta rada u zemlji. Efektivni modeli

kretanja ka ovim procesima postoje u Sloveniji i Češkoj Republici. Takvi razvoji bi imali važnu ulogu u okviru šireg konteksta usvajanja i uspostavljanja praksi na tržištu rada koje bi podržale procese socijalne uključenosti i načela Planova nacionalnih aktivnosti EZ, koji će postati neophodnost u napredovanju prema Dogovoru o stabilizaciji i udruživanju sa EZ.

RADNE I SOCIJALNE POLITIKE U BOSNI I HERCEGOVINI: RAZVOJ POLITIKA DJELOVANJA I MJERA UBLAŽAVANJA NEGATIVNIH UTICAJA PRIVATIZACIJE

KVALITATIVNA STUDIJA BROJ 1

STATUS ZAPOSLENOSTI I TRŽIŠTA RADA I POTENCIJAL ZA RAZVOJ POLITIKE DJELOVANJA U BOSNI I HERCEGOVINI

I. UVOD

U cilju razvijanja odgovarajuće socijalne politike i praćenja njene efikasnosti, neophodne su pouzdane informacije. To je naročito slučaj u okolnostima kakve su okolnosti koje prevladavaju u Bosni i Hercegovini (BiH), koja se oporavlja od rata koji je počeo '90-ih i koja prolazi kroz tranziciju ka tržišnoj ekonomiji, s pratećim socijalnim troškovima. U skladu s tim, započet je određeni broj inicijativa koje se međusobno nadograđuju i koje uključuju, pored ostalog: Anketu o mjerenju životnog standarda (LSMS), Seriju panel anketa o domaćinstvima (SPID/HSPS) (koja koristi LSMS kao osnovu sa reponderisanim i prilagođenim uzorkom i koja će prikupljati podatke jednom godišnje iz istih domaćinstava), i seriju kvalitativnih studija. Te kvalitativne studije će dopunjavati setove podataka na nivou domaćinstava iz SPID-a. Anketa o budžetu domaćinstava (ABD/HBS) će slijediti kasnije, a takođe je predložena i Anketa o radnoj snazi (ARS/LFS).

LSMS podržavaju bilateralni i multilateralni donatori, naročito Svjetska banka (WB), Razvojni program Ujedinjenih naroda (UNDP) i Odjel za međunarodni razvoj UK (DFID).

Kao što je naznačeno, SPID će, radi povećanja efikasnosti, iz LSMS-a crpiti uzorak domaćinstava, koja će biti popisana na jedan prilagođeni način. Prvi popisni krug SPID-a je počeo u septembru/rujnu ove godine, a rezultati bi trebali biti dostupni u julu/srpnju 2003. Ti rezultati će biti predstavljeni na entitetskom nivou (vlasti dva entiteta su odgovorne za socijalnu politiku koja je fokus ovoga rada) i ujedinjeni na nivou BiH.

Panel studije, općenito, i posebno SPID u BiH, vodeće su sredstvo za praćenje promjena u socijalnom statusu, poslu, prihodima i siromaštvu domaćinstava. Panel istraživanja koriste se za analizu ključnih aspekata uzroka siromaštva, njihovog uticaja koji se mijenja tokom vremena i za ocjenjivanje posljedica promjena koje izaziva politika djelovanja na socijalni status, posao i zaposlenost. Tako je SPID jedinstveni instrument koji ima vrijednost u bosanskohercegovačkom kontekstu praćenja Strategije umanjivanja siromaštva (SUS/PRPS) za kreatore politike u razmatranju budućih intervencija s ciljem poboljšavanja mogućnosti za zapošljavanje u formalnim i neformalnim sektorima i procjenjuju promjene socijalnog statusa. Više detalja o SPID-u, poznatijem pod nazivom "Živjeti u BiH", nalazi se u prilogu.

Početni rezultati SPID-a će biti prezentirani Grupi korisnika podataka (GKP) na nivou entiteta, kao i svi drugi rezultati u okviru ovog projekta DFID-a. Razne preliminarne faze i nacrti ove studije su predstavljene i o njima se raspravljalo na sastancima GKP-ova na nivou entiteta, čiji su komentari odredili prirodu ovog analitičkog procesa i koji su u potpunosti uključeni u ovaj izvještaj. Učesnici GKP-ova obuhvataju statističku zajednicu u BiH i učesnike u evoluciji socijalne politike.

Članstvo GKP-a RS čine predstavnici Zavoda za statistiku Republike Srpske (ZSRS), Agencije za statistiku BiH (ASBiH), Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite RS (dva pomoćnika ministra koji su zaduženi za pitanja zdravstvene i socijalne zaštite), Ministarstva za pitanja boraca, žrtava rata i rada RS, Ministarstva prosvjete RS, Zavoda za zapošljavanje i Javnog fonda za dječiju zaštitu. Predsjedavajući GKP RS je gosp. Slavko Šobot, direktor ZSRS-a.

GKP FBiH uključuje predstavnike Federalnog zavoda za statistiku (SZFBiH), ASBiH, Ministarstva za socijalnu politiku, izbjeglice i raseljena lica FBiH (dva pomoćnika ministra koji su zaduženi za pitanja radne i socijalne politike), Ministarstva za zdravstvo FBiH, Ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport FBiH, Federalnog zavoda za zapošljavanje i Zavoda za zapošljavanje, Mostar. Predsjedavajući GKP FBiH je gosp. Hasan Musemić, direktor Federalnog zavoda za zapošljavanje.

BiH GKP razvija se radi omogućavanja udruživanje entitetskih perspektiva i ideja kako bi došlo do boljeg pristupa razvoju statistike i kako bi se omogućio jasniji dijalog sa međunarodnom zajednicom.

I.2. Kontekst Kvalitativne studije broj 1: pitanja koja se odnose na zaposlenost

U kontekst SPID-a u DFID-ovom projektu "Radne i socijalne politike u BiH: Razvoj politika djelovanja i mjera ublažavanja negativnih uticaja privatizacije" uključena je podrška za seriju kvalitativnih studija. Namjena ovih kvalitativnih studija je olakšati poboljšanja nacrta SPID-a, pomoći u analizi podataka o domaćinstvima, kao i doprinijeti raspravi o ključnim pitanjima koja se pojavljuju u socijalnoj politici.

Moguće je da poboljšanja i dotjerivanje nacrta SPID-a također dolaze iz nekoliko izvora, kao što su: analiza drugih anketa, analitičko istraživanje, nalazi zasnovani na ranijim krugovima SPID-a, kao i iz nalaza zasnovanih na kvalitativnim studijama. Ovaj aspekt nacrta Projekta omogućuje, na jedan veoma jasan način, da istraživanja kvantiteta i kvaliteta budu kombinovana radi pružanja cjelovitije slike siromaštva, ekonomskih i socijalnih promjena u BiH. Također, uključuje i donošenje politika od strane entiteta i akademske zajednice u središtu analize uz usku suradnju sa međunarodnim kolegama, kao što je npr. tim koji je napisao ovaj izvještaj. Druga kvalitativna studija je u fazi razvoja kako bi bila implementirana u 2003. godini, kao i serija manjih akcionih studija koje će se baviti pitanjima politika koje su do sada identifikovali tim i GKP-ovi.

Dok ne postoji stvarno slaganje u brojnim navedenim stvarima, komentatori ključnih ekonomskih i socijalnih promjena u BiH jedinstveno su zabilježili veoma visoke nivoe nezaposlenosti koji postoje u BiH. Svi izvori se slažu o značaju toga, na primjer, autori Privremenog dokumenta o strategiji umanjenja siromaštva (P-DSUS/I-PRSP) navode nezaposlenost kao glavni uzrok siromaštva. U BiH je istaknuto zanimanje za ovo pitanje i zabrinutost radi tog problema. Odabir zaposlenosti kao zasebne teme prve kvalitativne studije odslikava ovu zabrinutost i rezultat je pažljivog konsultativnog procesa. Tim Projekta identifikovao je nekoliko mogućih oblasti istraživanja i raspravljao o njima sa GKP-ima. Rezultati ovih rasprava, koji su prenošeni DFID-u i o kojima se raspravljalo s njihovim predstavnicima, bili su tema i fokus postojeće studije.

Važno je primijetiti da je ova kvalitativna studija započeta u februaru/veljači 2002., prije nego što su preliminarni rezultati LSMS-a postali dostupni, ali u očekivanju da su pitanja zaposlenosti veoma značajna u kontekstu socijalne politike. Ona je oblikovana tako da ima dopunski fokus na LSMS, iz koje su preliminarni i indikativni podaci ugrađeni kao podrška analizama i zaključcima ove studije kad su preliminarni rezultati LSMS-a postali dostupni.

I.3 Siromaštvo i nezaposlenost u BiH

Nivoi siromaštva u BiH su svakako visoki za regionalne standarde. Preliminarni rezultati LSMS-a, kao što se navodi u raznim izvorima, ukazuju na sveukupni nivo "siromaštva" u BiH od 19,1%, koristeći međunarodni pristup "apsolutnog nivoa" (zasnovan na unosu kalorija i prihodu *per capita*) u mjerenju siromaštva (vidite WB, 2002., Preliminarni nalazi iz Ankete o mjerenju životnog standarda (LSMS) i prezentacije WB od 19. i 21. juna/lipnja 2002. GKP-ima u FBiH i RS). Ovdje smo naveli LSMS podatke kao indikativne u očekivanju cjelokupnih objavljenih rezultata sa

bilješkama o prirodi uzorka i analitičkog rada. Ako je definicija siromaštva fleksibilnija, koristeći liniju siromaštva koja je samo 50% iznad apsolutnog nivoa, onda ukupni opseg od 50% stanovništva postaje klasiran kao "skoro siromašni". To znači, čak i ako uzmemo u obzir određenu netačnost podataka, da se veliki dio stanovništva nalazi tik iznad linije siromaštva.

Iz perspektive ove studije o zapošljavanju, važnost ovoga rezultata, i općenito važnost studije za socijalnu politiku, jeste činjenica da je nekih 50% stanovništva BiH (u oba entiteta) "siromašno ili skoro siromašno", te je samim tim podložno siromaštvu ako njihovi prihodi opadnu i prilike za posao se smanje. Karakteristika siromaštva u BiH je, sudeći po ovoj slici (izvedenoj, prevashodno, u principu, a ne na osnovu detalja iz preliminarnih podataka iz LSMS-a), prilično rasprostranjeni nivo siromaštva, sa značajnim dijelom stanovništva koje se nalazi u stanju rizika od siromaštva, ako se bilo koja od njihovih okolnosti pogorša.

Glavne kategorije, ugrožene siromaštvom, su djeca, izbjeglice ili interno raseljene osobe (URL/IDPs), nezaposlene osobe ili destimulisani radnici, a što je najvažnije radno sposobni pojedinci sa niskim obrazovanjem i stanovnici *prigradskih* lokacija u RS.

U BiH općenito je prihvaćeno da još uvijek treba da se izvrši značajan dio privatizacije, posebno u FBiH. To će vjerovatno dalje povećati nezaposlenost i tako povećati broj domaćinstava u siromaštvu[1] i u stanju rizika od siromaštva. Etničke napetosti istrajavaju. One su vidljive djelomično kod određenog broja osoba koje su još uvijek raseljene usljed posljedica rata (oko 750.000), premda se broj etničkih manjina koje se vraćaju u svoja ranija prebivališta unutar entiteta i među entitetima postepeno povećava. Pošto je mali broj raseljenih osoba našao posao (na neki način) ni to ne umanjuje, a vjerovatno ima tendenciju da povećava, nezaposlenost i ranjivost.

Uprkos tako visokim nivoima siromaštva i potencijalnom povećavanju siromaštva sa daljnjim otpuštanjima iz zvaničnog sektora, kratkoročno gledano, društveno-političko okruženje za stvaranje održivih i produktivnih mogućnosti za zapošljavanje u zvaničnom sektoru nije ohrabrujuće. Tako razvoj efikasne socijalne politike s pozitivnim pristupom zaposlenosti i svakoj vrsti posla predstavlja naročitu i najprioritetniju brigu entitetskim vladama i u FBiH i u RS.

I.4 Namjere

Namjere ove kvalitativne studije su pripremanje terena za političke opcije i istraživanje tih opcija na nivou entiteta i nivou BiH radi promovisanja održive zaposlenosti i povećavanja prihoda. Tome se pristupa kroz razmatranje:

- ključnih karakteristika potražnje za radom u BiH na državnom i entitetskom nivou i procjenjivanjem sredstava kojima politika djelovanja može promovisati efikasnu i održivu povećanu potražnju za radom;
- ključnih karakteristika ponude rada u BiH na državnom i entitetskom nivou i procjenjivanjem sredstava kojima politika djelovanja može pomoći razvoj efikasne ponude rada za jednu modernu ekonomiju sa visokim platama;
- mehanizme kojima se poslodavci i radnici dovode u međusobni kontakt i procjenjivanjem sredstava kojima politika djelovanja može definisati i pomoći efikasne i uspješne ustanove za uspostavljanje ravnoteže između ponude i potražnje na tržištu rada.

[1] Mada je važno primijetiti da je ovaj komentar morao biti ublažen da bi uzeo u obzir analizu u WB (2002.), koja ukazuje na iznenađujuće ograničen postprivatizacijski uticaj na nezaposlenost, usljed specifičnih karakteristika tržišta rada u BiH, npr., praksa stavljanja viška radnika na liste čekanja.

I.5 Metodologija

I.5.1 Analitička okvirna načela

Ova prva kvalitativna studija fokusira se na politiku zapošljavanja, zato što je dinamično tržište rada sa visokim platama najbolji način da se osiguraju održiva povećanja životnih standarda na duge staze. Tamo gdje su životni standardi niski, plate su niske i/ili postoje visoki nivoi nezaposlenosti ili nedovoljne zaposlenosti. U tranzicijskoj ekonomiji, ovakvi ishodi su rezultat:

- niske potražnje za većinom vrsta rada zbog niskih nivoa radne produktivnosti i/ili makro-ekonomskih uslova; i/ili
- viška ponude rada zbog promjene u strukturi ekonomije i nesposobnost radnika da ponude sposobnosti i karakteristike koje traže poslodavci u novoj ekonomiji; i/ili
- neuspjeha mehanizama, za uspostavljanje ravnoteže između ponude i potražnje na tržištu rada, da dovedu prikladne radnike poslodavcima koji trebaju njihove usluge i/ili da osiguraju informacije radnicima kako bi im omogućili da unaprijede svoje kvalifikacije.

Kao prilog tome, visoki nivoi nezaposlenosti i nedovoljna zaposlenost mogu biti pogoršani slabim učešćem radne snage, koju izazivaju destimulisani radnici i radnici sa malo poticaja da ponude svoj rad zbog strukture sistema potpora u socijalnoj zaštiti. Premda će takvo ponašanje, kratkoročno gledano, smanjiti pritisak na pad plata, ono dopušta nastavak siromaštva – možda takođe kroz generacije, kao rezultat dugoročne odvojenosti od radne snage i razvoja kulture zavisnosti.

Iz ovih razloga, ova studija pristupa razvoju intervencija politike djelovanja kroz tri široke komponente tržišta rada:

- potražnja za radom;
- ponuda rada;
- mehanizmi za uspostavljanje ravnoteže između ponude i potražnje na tržištu rada.

Identifikovanje i razdvajanje faktora potražnje i ponude s namjerom utvrđivanja relativne veličine njihovih uticaja složen je proces, koji zahtijeva pažljivu ekonomsku i ekonometričku analizu. Ovaj proces je težak, jer podaci, koje mi pratimo, proizilaze iz međusobnog učešća i faktora ponude i potražnje, kao i funkcionisanja procesa uspostavljanja ravnoteže na tržištu rada, a mi želimo da izvučemo zaključke koji su usmjereni na politiku djelovanja, a ne apstraktne zaključke. Ova studija stoga koristi postojeće podatke za:

- izvlačenje općih zaključaka o trenutnoj situaciji;
- planiranje određenih trenutnih praktičnih posljedica politike djelovanja;
- identifikovanje potencijala i ključnih potreba za istraživanje koje je usmjereno na buduće aktivnosti.

Ova studija nastoji da pruži analize, koje vode ka praktičnim i primjenjivim razultatima u smislu predlaganja ili modifikovanja prirode i načina intervencije za poboljšavanje djelovanja i stanja tržišta rada.

I.5.2 Izvori podataka

Kao i širok opseg nedavno izdatih sekundarnih izvora, ova studija zasniva se na specijalno izvršenim:

- entitetskim pregledima zaposlenosti i nezaposlenosti, iskorištenih kao osnova; i

- anketama o tržištu rada koje su provedene u tri oblasti studija slučaja: Travnik i Zenica (FBiH) i Trebinje (RS).

Entitetski pregledi *su nazvani*:

- "Zaposlenost, nezaposlenost i troškovi rada u FBiH" i
- "Status i pitanja zaposlenosti i nezaposlenosti u RS".

Ove studije koje objašnjavaju pozadinu slučajeva fokusiraju se posebno na analizu registrovanih nezaposlenih osoba i prikazane su u Tromjesečnom izvještaju o napretku projekta (novembar/studeni 2002.). One se ponovo spominju u zaključcima ove studije pošto sadrže potencijal za daljnje buduće akcione analize koje će biti podržane od strane ovog projekta kako bi pomogle u razvoju politike djelovanja i primjeni.

Ankete o radnoj snazi su provedene u tri oblasti studija slučaja: Travnik i Zenica (FBiH) i Trebinje (RS). U svakoj od tih oblasti, ove ankete zasnovane su na:

- dugom upitniku (110 pitanja) o ponašanju tržišta rada koji je dobilo 300 pojedinaca (upitnik za pojedince);
- upitnik o poslovnim mogućnostima i načinu zapošljavanja koji je dobilo oko 50 poslodavaca (upitnik za poslodavce);
- upitnik o efektivnosti mehanizama za uspostavljanje ravnoteže između ponude i potražnje na tržištu rada koji je dobilo oko 20 ključnih učesnika, kao što su Zavod za zapošljavanje (ZZ), organizacije poslodavaca, sindikati i NVO-i (upitnik za uspostavljanje ravnoteže između ponude i potražnje na tržištu rada).

Upitnici, sa metodološkom bilješkom, su prikazani u Dodatku C.

Jednako važno kao i gore navedeno, sljedeći podaci i analitički izvori korišteni su kao prilog u analizi kako bi se postiglo što je moguće bolje razumijevanje statusa i procesa tržišta rada:

- postojeće objavljeno istraživanje poduzeto radi uvida u stanje zaposlenosti i tržišta rada u BiH, od kojeg je najznačajnija Studija WB "Tržište rada u poratnoj BiH"[2];
- pozadinska analiza o tržištima rada u tri navedene općine;
- početni nalazi LSMS-a o siromaštvu i zaposlenosti.

Daljnje tačke vezane za metodologiju Studije predstavljene su u Dodatku C. Ovdje je, međutim, važno napomenuti da istraživački element ove studije ne pokušava obuhvatiti reprezentativni uzorak pojedinaca ili poslodavaca. Namjera ankete je da se fokusira na *procese* koji oblikuju tržište rada. Mi izvještavamo o ishodima ankete da bi prikazali kontekst rezultata. Mi trebamo identifikovati koji procesi tržišta rada će biti predmet intervencija politike radi poboljšavanja djelatnosti tržišta rada sa izvjesnim povećanjem prilika za održiv posao.

Istraživački tim vjeruje da se uzimanjem više gore navedenih izvora, procesnih i anketnih podataka i analize, dobija potpunija slika o ovom složenom problemu koji ima više aspekata. To, zauzvrat, vodi ka otkrićima koja su primjenjiva u razvoju politike djelovanja i praktičnim intervencijama koje slijede.

Ova studija ni u kojem slučaju nije zadnja riječ o doprinosima u područja tržišta rada i zapošljavanja, koja se trebaju razviti u sklopu ovog projekta. Ova studija će:

[2] WB, Tržište rada u poratnoj Bosni i Hercegovini, juni/lipanj 2002.

- biti izmijenjena u skladu sa komentarima aktera u projektu poslije razmatranja članova GKP-ova;
- doprinijeti sljedećem talasu SPID-a "Živjeti u BiH" izmjenom pitanja u upitniku na način kako je to sugerisano ovdje i razvojem njihove statističke važnosti;
- voditi do druge kvalitativne studije;
- izazvati daljnji pregled brojki o registrovanoj nezaposlenosti;
- pripremiti OA za seriju manjih i specifičnih istraživanja koje je provela bosanskohercegovačka akademska zajednica u partnerstvu sa osobljem projekta u aspekte zapošljavanja.

I.5.3 Definicije

Niz koncepcija korištenih u ovom izvještaju proizilaze direktno iz specijalizovane literature i analitičkih okvirnih načela LSMS-a. Upitnici za ovu studiju oblikovani su tako da dobijaju rezultate koji su kompatibilni, koliko je to moguće, s koncepcijama LSMS-a. To osigurava neprekinutost analize tržišta rada za kreatore politike djelovanja u entitetima BiH.

Tekst koji slijedi diskusije, definicije ovih i ostalih ključnih koncepcija, predstavljen je u Dodatku A. Posebno je, za potrebe istraživanja, neformalni sektor definisan kao skup zaposlenih koji ne ostvaruju svoja prava zato što ne uplaćuju poreze i doprinose za socijalno osiguranje. Ovo ima prednost u tome što je konzistentno sa definicijama u entitetima.

Radna je snaga definisana kao ukupan broj ljudi koji su proizvodno aktivni i čine ih oni koji su radili protekle sedmice i nezaposlenih (koji su tražili posao u protekloj sedmici). Nasuprot tome, u anketama pojedinac se smatra nezaposlenim ako on ili ona nisu radili u protekloj sedmici, ali traže posao i spremni su prihvatiti posao ako im se ponudi.

I.5.4 Priroda i organizacija ovog izvještaja

Ova studija rani je korak u procesu razvoja politike djelovanja unutar okvira ovog projekta i unutar dva entiteta i cijele BiH. Podaci prikupljeni tokom LSMS-a jednom kada budu konačno korigovani s ciljem poboljšanja efikasnosti uzorka, podaci prikupljeni u ove tri oblasti studije slučaja i budući panel podaci o domaćinstvima (iz SPID-a "Živjeti u BiH") zajedno će osigurati bogati set podataka za daljnja istraživanja. Izvještaj će stoga u ovoj fazi:

- ne samo izvući određene preliminarne zaključke o razvoju politika djelovanja koje mogu biti implementirane u kratkom roku i u sklopu praktičnih razmatranja;
- identifikovati pravce istraživanja usmjerenih na buduće aktivnosti i naknadno praćenje, radi najboljeg pružanja ključnih podataka, informacija i indeksa kreatorima politike djelovanja i osobama koje su zadužene za definisanje i implementaciju intervencija na tržištu rada.

Dakle, serija studija, orijentisanih na politiku djelovanja i rezultate, nastavit će se kroz čitavo vrijeme trajanja projekta, tj. do sredine 2004. godine.

Ovaj izvještaj je organizovan na sljedeći način:

- Dio II koristi postojeće podatke i informacije, skupa sa informacijama iz anketnih upitnika, za donošenje određenih preliminarnih zaključaka o potražnji za radom u BiH;
- Dio III se u velikoj mjeri nadovezuje na postojeće informacije, skupa sa informacijama iz anketnih upitnika radi stvaranja određenih preliminarnih zaključaka o ponudi rada u BiH;
- Dio IV analizira efektivnost mehanizama za uspostavljanje ravnoteže između ponude i

potražnje na tržištu rada u dva entiteta;
- Dio V nudi određene preliminarne preporuke za politiku djelovanja i korake usmjerene na aktivnosti na osnovu ovih analiza.

II. POTRAŽNJA ZA RADNOM SNAGOM

II.1 Faktori koji određuju potražnju za radnom snagom

Potražnja za radom indirektna je potražnja, jer se rad ne potražuje samo radi sebe, već i zbog onoga što on može proizvesti. Stoga, u jednoj dinamičnoj ekonomiji, poslodavci zapošljavaju radnike zato što očekuju da će biti u stanju da prodaju izlazni rezultat koji proizvedu ti radnici (automobili, gume, restoranski obroci) za veću sumu od troškova proizvodnje. Cijena po kojoj se prodaje taj izlazni razultat mora biti dovoljna da pokrije troškove svih sirovina i ulaganja, kao i plata (uključujući plate uprave) neophodnih za proizvodnju. Ako potrošači nisu voljni da plate dovoljno za pokrivanje tih troškova, onda proizvodnja mora prestati (ili opasti), ili mora biti pronađen neki način da se umanji cijena jedinice proizvoda. Kratkoročno gledano, državne dotacije (ili krediti) mogle bi pokriti manjak između troška i cijene, ali, dugoročno gledano, nijedna zemlja ne može imati efikasnu ekonomiju tamo gdje država nastavlja da dotira proizvodnju dobara ili usluga za koje potrošači smatraju da su manje vrijedni od troškova proizvodnje.

Ova analiza, naravno, ne može biti primijenjena direktno na dobra i usluge koji se uživaju kolektivno. Bilo bi teško imati policiju ili vojsku ako bi pojedinci bili slobodni da odlučuju koliki će doprinos davati. U takvim slučajevima, nivo takvih usluga i neophodni nivo oporezivanja, određuje se putem zajedničke odluke.

Još uvijek su potrebni rafiniraniji izbori za uspostavljanje strukture pružanja usluga i, u uslovima tranzicije kao u slučaju BiH, stvaranja najboljih odgovarajućih načina pružanja usluga obrazovanja, zdravstva i socijalnih usluga. Srž socijalne politike je određivanje mješavine javnog i privatnog pružanja ovih usluga i načina financiranja pružanja usluga, koji je odmah i održiv, olakšavanje jednakosti pristupa za cjelokupno stanovništvo u oba entiteta što takođe omogućava investicije u sadašnju i buduću bosanskohercegovačku radnu snagu (u skladu sa EU i međunarodnim standardima).

Naglasak je stavljen na činjenicu: da bi oporezivanje bilo prihvatljivo, mora postojati opće slaganje sa tim šta je poželjan nivo usluga i konsenzus o načinu financiranja.

Ipak, kolektivno donošenje odluka i pažljiva diskusija o ovim ključnim sektorima u bosanskohercegovačkim entitetima ograničena je nedostatkom podataka i nedosljednim priznavanjem stvarnosti ekonomije koja određuje izbore politika. Novi podaci i procjena brojnih načina pružanja usluga i njihovog financiranja može se pokazati u odnosu na EU kroz ovaj projekat. SPID "Živjeti u BiH" jedinstveno je i moćno oružje u svemu ovom. SPID i ovaj projekat će omogućiti *inpute* za dijalog o kreiranju politike na način koji je komplementaran procesu DSUS i koji unapređuje domaće donošenje odluka na osnovu fiskalne stabilnosti i demokratije.

Za ovu analizu preostaje nam opća poanta: rad se potražuje samo zbog onoga što može proizvesti. Štoviše, vrijednost tog rada zavisi od vrijednosti koju potrošači određuju za ono što se proizvodi. Drugim riječima, kvantitet i vrsta potraživanog rada zavisi od skale i prirode potražnje za dobrima i uslugama; plate koje su poslodavci voljni isplaćivati za radnike zavise od onoga što poslodavci mogu naplatiti za izlazne rezultate radnika – to jeste, od produktivnosti rada.

Ostatak ovog dijela bavi se pregledom podataka o potražnji za radom u BiH, razmatra mjeru u kojoj su životni standardi rezultat niske potražnje za radom i, ako je tako, moguće razloge za takvu nisku potražnju.

II.2 Istorijski kontekst

Prije rata, mnoga preduzeća u državnom vlasništvu (PDV) imala su obrasce proizvodnje koji su bili neodrživi na duge staze zbog toga što su im bile potrebne redovne dotacije ili zbog neefikasnih, državno kontrolisanih, tržišta. Do 1992., bilo je očigledno da je neophodno ekonomsko restrukturiranje. Dapače, određeni koraci ka restrukturiranju već su bili poduzeti kada je rat počeo.

Nakon rata, postojala je značajna raseljenost, a do 2000.godine, zaposlenost u zvaničnom sektoru je još uvijek predstavljala samo dvije trećine svog predratnog nivoa, sa povećanjem od samo 10% od 1995. godine. Uprkos potrebi za restrukturiranjem PDV-ova, što je zajedničko i drugim tranzicijskim ekonomijama, i uprkos prilikama za restrukturiranje koje su očigledno ponuđene usljed raseljenosti koju je izazvao rat, zvanični sektor BiH je pokazao veoma malo fleksibilnosti[3] u prilagođavanju i skoro nimalo dinamičnosti.

Postoji niz procjena koje tvrde da su se aktivnosti nezvaničnog sektora u BiH značajno povećale, a trenutni položaj je opisan u nastavku. U svakom slučaju, s obzirom na relativno niske nivoe zaposlenosti u zvaničnom sektoru i ograničenja u sposobnosti državnih i entitetskih struktura da dodjeljuju novčane potpore, jasno je da zaposlenost u nezvaničnom sektoru mora biti znatna da bi mnoga domaćinstva u BiH preživjela.

Znatna zaposlenost u nezvaničnom sektoru je problematična u bilo kojoj ekonomiji, ne samo u BiH, zbog niza razloga.:

- Radnici i poslodavci u tom sektoru ne doprinose poreskim prihodima, iz čega proizilazi da poresko opterećenje pada na ograničeni dio ekonomije i ograničeni dio društva koji neproporcionalno plaćaju javne usluge. Ne samo da je to nepravedno tj. nejednako, već to znači nekorisno opterećenje na razliku između kupovne i prodajne cijene i rad u zvaničnom sektoru, koji se već nalazi pod značajnim pritiskom konkurencije.
- Radnici i poslodavci u tom sektoru ne doprinose penzionim ili zdravstvenim fondovima tako da radnici, usljed toga, nemaju pravo na pomoć kad im je potrebna. To stvara jednu grupu potencijalno ugroženih radnika i osoba koje zavise o njima, a koji su izvan formalne strukture beneficija. Oni imaju tendenciju da postanu neproporcionalno breme na leđima mreže socijalne sigurnosti. Ovo je vrlo važno pitanje u BiH imajući na umu relativnu i starosnu strukturu stanovništva i tendenciju odlaska mladih ljudi u inostranstvo.
- Radnici u nezvaničnom sektoru nisu u prilici da uživaju regulisane povlastice, sigurnost na radu i zdravstveno osiguranje. Ovo je još više pogoršano u BiH gdje se neka preduzeća iz zvaničnog sektora primoravaju da usvoje veoma visoke, skupe standarde.
- Mada veći dio poslova u nezvaničnom sektoru obuhvata legalne aktivnosti, neki od njih to ne rade. To znači da se pokušaji da se kontrolišu nezakonite aktivnosti, kao što je trgovina drogom ili krijumčarenje, usložnjavaju zbog postojanja relativno velikog broja osoba koji zarađuju za život kroz preduzimanje legalnih aktivnosti, kao što su opravke automobila, na neformalan i neregulisan način.

Zbog tih razloga, važno je pronaći načine za poticanje aktivnosti u zvaničnom sektoru povlačeći ekonomsku aktivnost iz nezvaničnog sektora u zvanični.

[3] Vidi WB (2002.).

II.2.1 Zaposlenost, nezaposlenost i zaposlenost u nezvaničnom sektoru

Preliminarni rezultati LSMS-a (navedeni u WB, 2002.) su, po svojoj preliminarnoj prirodi i pitanjima preko nesavršenog uzorka, indikativni za obrazac zaposlenosti u BiH i entitetima. Podaci su ovdje navedeni preliminarno i čekaju objavljivanje službene dokumentacije uzorka i seta podataka. Ukupna zaposlenost u BiH se procjenjuje (na osnovu preliminarnih podataka iz LSMS-a) na 999.500 osoba, od kojih je 638.000 (63,8 %) u zvaničnom sektoru. Ovo indicira zapanjujućih 361.500 (36,2%) u nezvaničnom sektoru. Proporcija svih zaposlenih u nezvaničnom sektoru u RS je dosta viša (41,4%) u poređenju sa FBiH (31,9%)[4]. Međutim, preostaje nam osnovna poanta za oba entitea – da je to veoma visoki nivo zaposlenosti u nezvaničnom sektoru. U stvari, te dimenzije zaposlenosti u nezvaničnom sektoru su niže nego što pokazuju neki lokalni izvori, koji procjenjuju da, samo u FBiH[5], postoji čak 300.000 osoba koje rade u nezvaničnom sektoru. LSMS ne podržava tako visoke procjene, ali potvrđuje važnost doprinosa nezvaničnog sektora ekonomiji i strategijama koje umanjuju raširenost i nivoe siromaštva.

Ponovo naglašavamo, prema navodima WB o podacima iz LSMS-a, u Dodatku H, krajem 2001., 498.000 osoba bilo je "registrovano" kao nezaposleni na Zavodu za zapošljavanje (ZZ) u BiH kao cjelini. LSMS sugeriše da je samo 24% ovog ukupnog broja stvarno "nezaposleno", korištenjem definicija nezaposlenosti Međunarodne organizacije rada (ILO) i Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD) (vidi Dodatak A za ove konvencionalne definicije). Preostali dio tih registrovanih osoba su ili stvarno zaposleni (24,9%), ili se radi o "destimulisanim" radnicima (51%) koji ne traže posao već su se potpuno povukli sa tržišta. U stvari, LSMS pokazuje da je daljnjih 14% ukupno nezaposlenih osoba, što iznosi 69.200 osoba, u stvari stvarno nezaposleno, ali nisu registrovani na ZZ-u.

Ovaj zaključak (koji će se teško promijeniti bilo kakvom revizijom podataka) znači da analiza registrovane nezaposlenosti, kako je provedena u pregledima specifičnim za entitete, koji su dati kao osnova ove studije, nije u uskom smislu analiza nezaposlenosti, već je u stvari ocjena osnova, pod režimima socijalne politike, za registrovanje na ZZ-u u oba entiteta. Ovom pitanju vraćamo se u dijelu Preporuke za politiku djelovanja koji slijedi nakon prezentacije anketnih podataka.

U okviru stvarno nezaposlenih osoba, prema Studiji WB (2002.), prevladavaju mladi muškarci i žene i nekvalifikovane osobe.

Na ovoj osnovi, izračunato je da je stvarna stopa nezaposlenosti u BiH 16,4% za BiH (za FBiH: 16,9%, a za RS: 15,8%)[6]. To su veoma visoke stope prema standardima OECD-a. U svakom slučaju, ove stope nezaposlenosti niže su nego što bi se moglo očekivati, s obzirom na burnu istoriju BiH i ekonomsku raseljenost posljednjih deset godina. One su sigurno manje od stopa koje sugeriše konvencionalno mišljenje. Kao poređenje, na primjer, ove stope su slične postojećoj stopi nezaposlenosti u Bugarskoj.

---

[4] Ove brojke su preliminarne i trebalo bi ih koristiti u ilustrativne svrhe.

[5] Zavod za zapošljavanje BiH, "Razvoj tržišta rada u BiH", Sarajevo 2001., str.42.

[6] Postoje druge procjene, koje se često spominju, a koje treba spomenuti u ovom kontekstu. Jedna nezavisna studija procjenjuje da stvarna nezaposlenost u BiH broji 837.000 osoba, od kojih je 598.000 u FBiH, a 239.000 u RS. Ove procjene broja nezaposlenih, kad se postave nasuprot procjeni radno sposobne populacije koja je stvarno nastanjena u entitetima BiH, daju stope nezaposlenosti za BiH od 41,8%, uz 43% stope nazeposlenosti u FBiH i 40% u RS. (UNDP: *Sistem ranog upozoravanja u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o polaznim vrijednostima – Base Line Izvještaj, juni/lipanj 2000., str. 27*). Ove procjene su u suprotnosti sa, na početku, iznenađujuće niskom stopom nezaposlenosti koju daju podaci iz LSMS-a. Kao što će se vidjeti, anketni podaci prikupljeni za ovu studiju potkrepljuju stav o nižoj stopi nezaposlenosti i popratnog siromaštva. Studija se vraća na ovaj problem u zaključcima.

Ti nivoi nezaposlenosti nalažu da, u oba entiteta, postoje aktivni i efektivni mehanizmi za borbu protiv nezaposlenosti, što se naročito odnosi na zaposlenost u nezvaničnom sektoru, sprječavanje otvorenije nezaposlenosti i veće raširenosti siromaštva. Važno je napomenuti da bi stope nezaposlenosti u oba entiteta bile značajno više, kad bi:

- bilo manje "destimulisanih" radnika;
- stope učešća radne snage bile više. Te stope učešća su relativno niske u oba entiteta BiH.

Visoke stope zavisnosti, koje u oba entiteta proizilaze iz ovih razmišljanja, pitanje su koje povlači nekoliko zaključaka i preporuka. Ovo je pitanje sa kojim se kreatori politika posebno teško nose pri definisanju praktičnih rješenja.

II.3 Potražnja za radnom snagom u BiH

II.3.1 Sastav zaposlenosti po sektorima

Trenutna situacija

U oba entiteta, struktura zaposlenosti promijenila se od 1990. Za FBiH, procjene WB (2002.) govore da je zaposlenost u proizvodnji opala u apsolutnim brojkama, umanjivši svoj udio u ukupnoj zaposlenosti sa 41% u 1990. na 32% u 2000. Tokom tog perioda, udio administracije se skoro udvostručio (sa 5,9% na 11,6%), dok se udio zaposlenosti u sektoru trgovine povećao za više od 30% (9,1% na 14%), kao i udio obrazovanja (5,8% na 8,5%).

Važno je uporediti ove trendove sa zvaničnom statistikom iz statističkih zavoda (SZ). Ona pokazuje nešto niži udio u 2000. za industrijsku proizvodnju (25%), trgovinu (11,9%) i obrazovanje (7,5%) i viši udio za državu (14,5%). Ali glavna poanta je da je opći nalaz isti.

Ankete o pojedincima i tržištu rada, provedene za ovu studiju, pokazuju da je udio zaposlenosti u zvaničnom sektoru u industrijskoj proizvodnji u Zenici samo 16,4%, a u Travniku 6,9%. Ovi brojevi su značajno niži od zvaničnih brojki za FBiH. A, kad se uzme u obzir zaposlenost u nezvaničnom sektoru, udio zaposlenosti u proizvodnji iznosi samo 13,1% u Zenici i 6,4% u Travniku. Sličan obrazac se vidi u rezultatima iz Trebinja. Vidi tabele 1-3[7].

Tabela 1: Struktura zaposlenosti u zvaničnom sektoru: Travnik, Trebinje i Zenica, 2002.

	Travnik		Trebinje		Zenica	
	Br.	%	Br.	%	Br.	%
Primarna proizvodnja	22	21,57	19	13,87	21	20,19
Industrijska proizvodnja	7	6,86	24	17,52	17	16,35
Građevinarstvo	3	2,94	8	5,84	3	2,88
Usluge	40	39,22	48	35,04	49	47,12
Komunalije	4	3,92	10	7,30	6	5,77
Prevoz	2	1,96	2	1,46	4	3,85
Ostalo	24	23,53	26	18,98	4	3,85
Ukupno	102	100	137	100	104	100

Izvor: anketa o pojedincima

[7] Ove tabele pokazuju poslove, a ne pojedince. Neki pojedinci imaju poslove i u zvaničnom i u nezvaničnom sektoru. Zaposlena populacija stoga može biti manja nego što te brojke pokazuju.

Tabela 2: Struktura zaposlenosti u nezvaničnom sektoru po sektorima: Travnik, Trebinje i Zenica, 2002.

	Travnik		Trebinje		Zenica	
	Br.	%	Br.	%	Br.	%
Primarna proizvodnja	3	7,69	8	12,90	2	7,69
Industrijska proizvodnja	2	5,13	2	3,23	0	0,00
Građevinarstvo	5	12,82	10	16,13	4	15,38
Usluge	23	58,97	26	41,94	13	50,00
Komunalije	5	12,82	8	12,90	6	23,08
Prevoz	0	0,00	2	3,23	1	3,85
Ostalo	1	2,56	6	9,68	0	0,00
Ukupno	39	100	62	100	26	100

Izvor: anketa o pojedincima

Tabela 3: Struktura ukupne zaposlenosti po sektorima: Travnik, Trebinje i Zenica, 2002.

	Travnik		Trebinje		Zenica	
	Br.	%	Br.	%	Br.	%
Primarna proizvodnja	25	17,73	27	13,57	23	17,69
Industrijska proizvodnja	9	6,38	26	13,07	17	13,08
Građevinarstvo	8	5,67	18	9,05	7	5,38
Usluge	63	44,68	74	37,19	62	47,69
Komunalije	9	6,38	18	9,05	12	9,23
Prevoz	2	1,42	4	2,01	5	3,85
Ostalo	25	17,73	32	16,08	4	3,08
Ukupno	141	100	199	100	130	100

Izvor: anketa o pojedincima

Možda je najzanimljiviji upravo veoma visoki udio usluga u zaposlenosti, i ovo je naročito prisutno u nezvaničnom sektoru. Usluge čine, širom tri oblasti studije slučaja, između 37% i 47%. Mada to možda ne izgleda kao veoma visok udio u međunarodnim uslovima[8], ovo je sektor koji je veoma osjetljiv na stanje *lokalne* ekonomije. Svako opadanje u *lokalnoj* potrošačkoj potražnji, možda usljed daljnjih gubitaka poslova u okviru privatizacije ili zbog opadanja financiranja od strane vanjskog donatora, na primjer, imalo bi neposredni pogubni uticaj na zaposlenost i razultate u ovom sektoru.

Tabele 2 i 3 takođe imaju procjene zaposlenosti u nezvaničnom sektoru, gdje je proporcija 28% u Travniku, 31% u Trebinju i 20% u Zenici. Mada nisu tako visoke kao neke od ranijih procjena, to je ipak znatna brojka[9]. Obrazac zaposlenosti u nezvaničnom sektoru između ekonomskih sektora

[8] U UK, visoko razvijenoj ekonomiji, 71% ukupne zaposlenosti je u uslugama. Ako se isključe financijske usluge, ovaj udio pada na 52%.

[9] Naše procjene su nešto niže od procjena WB (2002.) iz LSMS-a, čiji podaci impliciraju udio zaposlenosti u nezvaničnom sektoru u FBiH od 31%, a u RS od 41,4%. Ovakve više procjene LSMS-a su vjerovatno rezultat nešto drugačije definicije i praktične primjene upitnika. WB (2002.) koristi međunarodnu definiciju zasnovanu na pitanju da li je preduzeće korporacijski (dioničarski) posao. Takva definicija ima značajnu prednost što je međunarodno uporediva. Ova studija je koristila definiciju zasnovanu na plaćanju troškova socijalnog osiguranja i poreza. Uprkos gubitku međunarodne uporedivosti, definicija korištena u ovoj studiji izabrana je jer ima veliku prednost što je dosljedna sa definicijom BiH za svoju "sivu" ekonomiju. To ima važne implikacije za

razlikuje se od zvaničnog sektora, po tome što je zaposlenost u nezvaničnom sektoru više koncentrirana na građevinarstvo, usluge i komunalije. Zaposlenost u zvaničnom sektoru je više koncentrirana na primarnu proizvodnju (mada samo u FBiH) i industrijsku proizvodnju. Ništa od toga nije naročito iznenađujuće[10], ali to potvrđuje ono što je do sada bilo nagađanje. Činjenica koja zabrinjava je ta što izgleda da se veliki dio rasta zaposlenosti, koji se pojavio u oba entiteta od rata, dešava u nezvaničnom sektoru.

Posljednjih sedmica, RS je pojačala aktivnosti na pravilnoj registraciji radnika. Ti napori su pokazali rezultate u dosta mjesta kroz značajan porast u registraciji. To predstavlja važan razvoj jer pokazuje odlučnost da se svi poslodavci tretiraju jednako. U svakom slučaju, biće važno podržati te zakonske mjere kroz poticaje za poslodavce i radnike, podjednako, kako bi učestvovali u zvaničnom sektoru. Takođe je potrebna osjetljivost u djelovanju protiv ukupnog smanjivanja zaposlenosti između formalnih i neformalnih sektora, koja bi bila samoporažavajuća, kako je naznačeno u preporukama za politiku djelovanja. Posebno, ovakav efekat bi povećao podložnost siromaštvu time što bi strategije preživljavanja ljudi u neformalnom sektoru bile ugrožene.

U osvrtu na reakcije poslodavaca, primjetno je da je skoro 43% poslodavaca zaposlilo nove radnike u posljednjih 12 mjeseci. I u Trebinju i u Zenici, bilo je najvjerovatnije da će privatna preduzeća zapošljavati nove radnike, najmanje vjerovatno da će to moći PDV-ovi.

Uslužni sektor za većinu preduzeća (osim za PDV-ove u Zenici) bio je sektor koji je najvjerovatniji da će zapošljavati nove radnike. Za ostale sektore, brojevi predstavljeni u anketi bili su suviše mali da bi bili dovoljno pouzdani da dokažu ove tačke, ali su industrijska proizvodnja u Trebinju i građevinarstvo u Zenici takođe sektori koji su zapošljavali nove radnike. To je potkrijepljeno dokazima na osnovu indicija i razgovora, koji služe kako bi osnažili povjerenje u sliku koju stvaraju podaci.

Izgledi za budućnost

Može se očekivati da zaposlenost u industrijskoj proizvodnji i dalje opada sa nastavkom privatizacije i restrukturiranja PDV-ova. Štoviše, kao što je prikazano iznad, poslovi u uslužnom sektoru su bili, i ostaju, ugroženi zbog:

- očekivanog uticaja umanjenih prihoda;
- lokalne prirode tržišta i geografske koncentracije otpuštanja;
- direktno zbog pada u financiranju od strane vanjskih donatora.

Važno je primijetiti da ovaj prilično turoban prizor nije bio prisutan kod osobnih očekivanja poslodavaca. Poslodavci su se izrazili kao prilično optimistični po pitanju budućih mogućnosti (Tabela 4). Samo 12% poslodavaca (isključujući NVO-e) u Travniku, 10% u Zenici i 13% u Trebinju, reklo je da očekuju da će potražnja za njihovim proizvodima opasti u sljedećih 12 mjeseci.

Ovakav optimizam je bio široko rasprostranjen, ali je varirao po sektorima i vrstama poslodavaca. U Zenici, na primjer, nijedan PDV nije očekivao povećanje u potražnji, dok nijedno privatno preduzeće nije očekivalo opadanje. U Trebinju, privatni sektor je ponovo bio najoptimističniji sa

---

politike djelovanja, čije tumačenje je relativno izravno.

[10] Koncentracija u komunalijama može na prvi pogled izgledati iznenađujuće. Ovaj sektor obuhvata čišćenje ulica, što ima i sezonske elemente i pruža mogućnosti za zaposlenost u nezvaničnom sektoru. Mjera u kojoj je nezvanični sektor društveno ozakonjen u BiH može biti izvedena kao zaključak iz iskustva čišćenja ulica u Zenici, koje preduzima strani obavljač poslova koristeći lokalnu radnu snagu, od kojih su mnogi zaposleni povremeno ili nezvanično.

samo jednim preduzećem (5%) koje je očekivalo opadanje u potražnji. Bilo kako bilo, PDV su takođe bila optimističnija u Trebinju gdje nijedan poslodavac nije očekivao opadanje.

Pomalo iznenađujuće je da su poslodavci u sektoru industrijske proizvodnje bili veoma optimistični, sa samo jednim poslodavcem u Trebinju[11] i nijednim u Travniku, ili Zenici, koji su očekivali opadanje. Na sličan način, poslodavci u uslužnom sektoru uglavnom nisu očekivali opadanje u potražnji za njihovim proizvodima.

NVO-i su takođe bile optimistični po pitanju njihovih mogućnosti. Samo 14% NVO-a u Trebinju i 18% u Zenici (ali 50% u Travniku) očekivali su da se njihov prihod umanji tokom sljedećih 12 mjeseci[12].

S druge strane, upitani o glavnim ograničenjima za proširenje posla (Tabela 5), 35% poslodavaca u Trebinju, 42% u Travniku i 43% u Zenici, identifikovalo je "nedostatak potražnje" kao najvažniji. Drugih 35% u Trebinju, ali samo 24% u Zenici i 27% u Travniku, identifikovalo je nedostatak financijskih ulaganja kao glavno ograničenje. Plaćanje računa bilo je prepoznato kao problem kod 12% poslodavaca u Zenici i 8% u Travniku i Trebinju. Mada su ovi brojevi relativno mali, priličan broj ispitanika to je istaknuo kao dopunsko ograničenje. To je takođe bio slučaj sa identifikacijom zakonskih načelnih okvira kao ograničenjem, iako je samo 12% poslodavaca u Zenici, 8% u Travniku i 3% u Trebinju identifikovalo to kao njihovu osnovnu brigu[13].

Karakter identifikovanog ograničenja nije bio blisko povezan sa očekivanjima o budućoj potražnji, 45% poslodavaca u Trebinju, 19% u Travniku i oko 30% u Zenici izrazilo je uvjerenje da će potražnja za njihovim proizvodima narasti, ali su takođe vjerovali da nedostatak potražnje može biti problem.

Bliže razmatranje odgovora na ovo pitanje daje određene indicije koje upućuju na razloge za ovaj očigledni optimizam. Mnogi ispitanici su razjasnili svoj položaj govoreći da je glavno ograničenje to što potrošači imaju malo novca ili da je opća financijska situacija loša. Dakle, može biti da nam oni nisu govorili da očekuju da će se njihova prodaja povećati, već da oni proizvode dobar proizvod koji bi potrošači željeli kupiti kad bi imali novca. Drugim riječima, njihova očekivanja o potražnji za njihovim osobnim proizvodom odnosila su se na njihove stavove o potrošačkim željama, ali su oni smatrali makroekonomska ograničenja kao ograničenja potrošačke sposobnosti da učine njihovu potražnju efektivnom.

[11] Ovaj optimizam među preduzećima industrijske proizvodnje u Trebinju u skladu je sa njihovim iskustvom u zapošljavanju novih radnika u posljednjih 12 mjeseci.

[12] Rezultati u ovom paragrafu mogu se smatrati indikativnim jedino ako se uzme u obzir mali broj posmatranja u svakoj kategoriji.

[13] Ovi rezultati su dosljedni rezultatima objavljenim za 2000. u WB (2002.).

Tabela 4: Očekivanja budućih izlaznih rezultata (proizvodnj) po sektorima i vlasništvu: Travnik, Trebinje i Zenica, 2002.

	Privatna preduzeća			Preduzeća u državnom vlasništvu			Kompanije sa mješovitim vlasništvom			Nezavisne trgovačke kompanije			Nezavisne kompanije koje se bave prodajom			Javna administracija			Ostale javne organizacije			NVO			Ukupno		
Trebinje	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=
Primarna proizvodnja	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1
Industrijska proizvodnja	3	0	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	1	2
Građevinarstvo	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Usluge	5	1	6	3	0	1	2	0	0	0	0	1	2	3	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	13	4	9
Komunalije	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Prevoz	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Ostalo	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ukupno	**11**	**1**	**8**	**4**	**0**	**2**	**2**	**1**	**0**	**0**	**0**	**1**	**2**	**3**	**2**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**1**	**0**	**0**	**20**	**5**	**13**

Zenica	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=
Primarna proizvodnja	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Industrijska proizvodnja	2	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	2
Građevinarstvo	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2
Usluge	1	0	5	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	3	1	8
Komunalije	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Prevoz	0	0	0	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2
Ostalo	5	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	3	3	0	0	0	3	0	0	0	0	0	8	3	5
Ukupno	**9**	**0**	**8**	**0**	**1**	**5**	**2**	**0**	**2**	**2**	**0**	**2**	**0**	**3**	**3**	**0**	**0**	**0**	**4**	**0**	**0**	**0**	**0**	**1**	**17**	**4**	**21**

Travnik	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=
Primarna proizvodnja	1	0	2	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	3
Industrijska proizvodnja	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0
Građevinarstvo	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Usluge	2	0	1	3	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	1	1	0	7	1	3
Komunalije	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0
Prevoz	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Ostalo	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Ukupno	7	1	4	5	0	0	2	0	0	1	1	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	1	1	0	**16**	**3**	**7**

Izvor: anketa o poslodavcima

Napomena: + Očekivano povećanje proizvodnje u narednih 12 mjeseci
- Očekivano smanjivanje proizvodnje u narednih 12 mjeseci
= Očekivanje o ostajanju proizvodnje na istom nivou u narednih 12 mjeseci

Tabela 5: Stavovi o ograničenjima za proširenja po sektorima i očekivanja o budućim izlaznim rezultatima (proizvodnji): Travnik, Trebinje i Zenica, 2002.

	Nedostatak potražnje			Nedostatak kapaciteta			Troškovi rada			Prevoz roba			Nedostatak sredstava za ulaganje			Potrošači ne plaćaju račune			Nejasno vlasništvo			Neprikladna zakonska okvirna načela			Ostalo			Ukupno		
Trebinje	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=
Primarna	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Industrijska proizvodnja	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	2	1	2
Građevinarstvo	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Usluge	6	2	6	2	0	0	0	0	0	0	0	0	5	1	1	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	7	2	2
Komunalije	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Prevoz	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Ostalo	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ukupno	**9**	**2**	**6**	**2**	**0**	**0**	**0**	**0**	**2**	**0**	**0**	**0**	**7**	**1**	**2**	**1**	**0**	**2**	**0**	**0**	**0**	**0**	**1**	**0**	1	1	0	**11**	**3**	**6**

Zenica	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=
Primarna	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2
Industrijska proizvodnja	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1
Građevinarstvo	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Usluge	1	0	4	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	2	1	3
Komunalije	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Prevoz	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	1	0	2
Ostalo	1	2	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	2	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	7	1	1
Ukupno	**5**	**2**	**10**	**1**	**0**	**1**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**5**	**0**	**4**	**4**	**1**	**0**	**0**	**0**	**0**	**2**	**1**	**2**	0	0	3	**12**	**2**	**10**

Travnik	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=	+	-	=
Primarna	2	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	2
Industrijska proizvodnja	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Građevinarstvo	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Usluge	1	1	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	3	0	1	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	6	0	1
Komunalije	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Prevoz	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Ostalo	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Ukupno	5	3	3	0	0	1	1	0	0	1	0	0	5	0	2	1	0	1	0	0	0	2	0	0	1	0	0	**11**	**0**	**4**

Izvor: anketa o poslodavcima

Napomena: + Izlazni rezultat za koje se očekuje da će se povećati u narednih 12 mjeseci
- Izlazni rezultat za koji se očekuje da će se smanjiti u narednih 12 mjeseci
= Izlazni rezultat za koji se očekuje da će ostati isti u narednih 12 mjeseci

U svakom slučaju, očekivanja o budućoj potražnji bila su zaista vezana za prošlo iskustvo. Preduzeća u Zenici i Trebinju (mada ne u Travniku) koja su zaposlila nove radnike tokom prošlih 12 mjeseci, imali su više vjerovatnoće da budu optimistični, govoreći o njihovim budućim mogućnostima, od preduzeća koja to nisu uradila. (vidi Tabelu 6.)

Tabela 6: Očekivanja poslodavaca o budućoj prodaji na osnovu iskustava sa zapošljavanjem: Travnik, Trebinje i Zenica, 2002.

Travnik	**Očekivano povećanje prodaje**	**Očekivano smanjenje prodaje**	**Bez promjene u prodaji**	**Ukupno**
Zaposlili u zadnjih 12 mjeseci	12,0	2,0	2,0	16
Nisu zaposlili u zadnjih 12 mjeseci	4,0	1,0	6,0	11
Ukupno	16	3	8	27

Trebinje	**Očekivano povećanje prodaje**	**Očekivano smanjenje prodaje**	**Bez promjene u prodaji**	**Ukupno**
Zaposlili u zadnjih 12 mjeseci	13	0	4	17
Nisu zaposlili u zadnjih 12 mjeseci	7	5	9	21
Ukupno	20	5	13	38

Zenica	**Očekivano povećanje prodaje**	**Očekivano smanjenje prodaje**	**Bez promjene u prodaji**	**Ukupno**
Zaposlili u zadnjih 12 mjeseci	11	1	7	19
Nisu zaposlili u zadnjih 12 mjeseci	6	3	14	23
Ukupno	17	4	21	42

Izvor: anketa o poslodavcima

Zanimljivo je primijetiti da je samo jedan poslodavac u sve tri oblasti identifikovao "prevoz roba" kao ograničenje za proširenje. To je u skladu sa niskim prioritetom koji mala i srednja preduzeća (MSP), anketirana u 2000. i citirana od strane WB (2002.), pridaju "poteškoćama u izvozu roba". Sama za sebe, ova opažanja mogu biti protumačena kao zadovoljstvo sa prevoznim sistemom. Kad se razmotre skupa sa opažanjem da su, širom oba entiteta, tržišta proizvoda veoma lokalizovana (Dio II, 3.3), ovi odgovori pokazuju da poslodavci trenutno nisu zainteresovani za geografsko proširivanje njihovih tržišta. To je jedno prilično važno i negativno otkriće u smislu ekonomskih mogućnosti, kojem se vraćamo u tekstu koji slijedi.

II.3.2 Karakteristike radnika

Potražnja za kvalifikacijama

Tabela 7 pokazuje da je 43% poslodavaca u Zenici i Trebinju, i 59% u Travniku, zapošljavalo nove radnike u posljednjih 12 mjeseci. Od njih, 48% u Trebinju i 49% u Zenici (ali samo 25% u Travniku) izjavilo je da su doživljavali poteškoće u zapošljavanju i da je glavna poteškoća (50% u Trebinju i Travniku i 78% u Zenici) bila pronaći radnike s prikladnim kvalifikacijama.

U državi s tako visokim nivoima obrazovanja[14], ovo je uznemirujući zaključak. Ta se činjenica mora uporediti sa drugim podacima koji sugerišu da je stopa upisa u srednje škole niža u odnosu na predratni nivo i vjerovatno još opada. U svakom slučaju, 43% poslodavaca u Trebinju, 42% i 52% u Zenici reklo je da bi oni bili voljni da obučavaju nove članove, a daljnjih 19% u Trebinju, 31% u Travniku i 20% u Zenici rekli su da bi oni radili na taj način kad bi financijski bili sposobni za to.

[14] U Trebinju, 67% anketiranih pojedinaca završilo je srednje obrazovanje, a daljnjih 17% je imalo više ili univerzitetsko obrazovanje. U Zenici, analogne brojke su bile 70% i 8%; u Travniku, one su bile 58% i 8%.

Tabela 7: Poteškoće u zapošljavanju radnika po sektorima: Travnik, Trebinje i Zenica, 2002.

Trebinje	**Ukupno**	**Zaposleni radnici u zadnjih 12 mjeseci**	**Poteškoće u zapošljavanju**	**Poteškoće u dobijanju kvalifikovanih radnika**
Primarna proizvodnja	1	0	0	0
Industrijska proizvodnja	7	3	2	1
Građevinarstvo	0	0	0	0
Usluge	36	15	8	4
Komunalije	2	0	0	0
Prevoz	1	1	0	0
Ostalo	0	0	0	0
Ukupno	**47**	**19**	**10**	**5**

Zenica				
Primarna proizvodnja	1	1	1	0
Industrijska proizvodnja	5	2	0	0
Građevinarstvo	3	2	1	0
Usluge	12	8	5	3
Komunalije	0	0	0	0
Prevoz	4	1	0	0
Ostalo	16	5	2	2
Ukupno	**41**	**19**	**9**	**5**

Travnik				
Primarna proizvodnja	7	3	1	0
Industrijska proizvodnja	3	1	1	1
Građevinarstvo	2	2	0	0
Usluge	11	6	1	1
Komunalije	2	2	1	0
Prevoz	1	1	0	0
Ostalo	1	1	0	0
Ukupno	**27**	**16**	**4**	**2**

Izvor: anketa o poslodavcima

Iako su brojevi suviše mali da bi se na njih moglo u potpunosti osloniti, čini se da uslužni sektor ima stalnu poteškoću u pronalaženju kvalifikovanih radnika. Takođe se čini da sektori industrijske proizvodnje u Trebinju i Travniku imaju određene poteškoće. Ponovo je slučaj da posredni dokazi, kontakti sa poslodavcima, potkrepljuju ove nalaze i potvrđuju zabrinutost.

Pregled obrazaca zaposlenosti i nezaposlenosti pojedinaca ukazuje na to da zvanično obrazovanje igra ulogu u sticanju kvalifikacija koje traže poslodavci (Tabela 8). Osobe sa univerzitetskim ili višim obrazovanjem konzistentno imaju najniže stope nezaposlenosti. Čini se da završavanje srednjeg obrazovanja nudi određene prednosti u smislu umanjivanja stope nezaposlenosti[15]. S obzirom da je velika većina radnika završila srednje obrazovanje (iako ovaj udio vjerovatno ima

[15] Ovaj obrazac ustanovljen je u rezultatima iz LSMS-a, mada su procijenjene stope nezaposlenosti za tri oblasti studije slučaja nešto više od stopa nezaposlenosti WB (2002.).

tendenciju pada), odgovor poslodavaca sugeriše da zvanično obrazovanje ne stvara potrebne kvalifikacije.

Tabela 8: Status zaposlenosti po obrazovanju: Travnik, Trebinje i Zenica, 2002.

	Radili za novac	Radili za robu i usluge	Nisu radili			
Trebinje			Nezaposleni	Nisu željeli posao	U nemogućnosti da rade	Stopa nezaposlenosti
Bez obrazovanja	0	1	0	0	0	0,0
Nedovršeno osnovno obrazovanje	2	0	0	0	2	0,0
Osnovno obrazovanje	9	3	2	1	8	14,3
Nedovršeno srednjoškolsko obrazovanje	3	0	2	0	12	40,0
Srednjoškolsko obrazovanje	130	4	43	7	12	24,3
Koledž	12	1	1	0	1	7,1
Univerzitet	25	1	6	0	2	18,8
Magistarski	2	0	0	0	0	0,0
Doktorat	0	0	0	0	0	
Ukupno	**183**	**10**	**54**	**8**	**37**	21,9

Zenica			Nezaposleni	Nisu željeli posao	U nemogućnosti da rade	Stopa nezaposlenosti
Bez obrazovanja	1	0	1	0	3	50,0
Nedovršeno osnovno obrazovanje	1	0	4	0	4	80,0
Osnovno obrazovanje	7	1	22	6	22	73,3
Nedovršeno srednjoškolsko obrazovanje	1	0	4	0	7	80,0
Srednjoškolsko obrazovanje	111	8	107	7	35	47,3
Koledž	18	1	3	0	4	13,6
Univerzitet	4	0	0	0	0	0,0
Magistarski	0	0	0	0	0	
Doktorat	0	0	0	0	0	
Ukupno	**143**	**10**	**141**	**13**	**75**	48,0

Travnik			Nezaposleni	Nisu željeli posao	U nemogućnosti da rade	Stopa nezaposlenosti
Bez obrazovanja	0	0	0	0	8	0,0
Nedovršeno osnovno obrazovanje	2	0	4	0	10	66,7
Osnovno obrazovanje	13	0	23	3	16	63,9
Nedovršeno srednjoškolsko obrazovanje	5	0	3	1	7	37,5
Srednjoškolsko obrazovanje	86	0	42	4	31	32,8
Koledž	10	1	2	0	2	15,4
Univerzitet	3	1	1	0	1	20,0
Magistarski	0	0	0	0	0	0,0
Doktorat	0	0	0	0	0	0,0
Ukupno	119	2	75	8	75	38,3

Izvor: anketa o pojedincima

Međutim, ova zabrinutost oko kvalifikacija nije prepoznata od strane ključnih učesnika koji su anketirani putem upitnika o uspostavljanju ravnoteže između ponude i potražnje na tržištu rada. Samo 16% (3 osobe – brojevi postaju mali) ispitanika u Zenici, 14% (4 osobe) u Travniku i nijedna u Trebinju smatra da je nedostatak kvalifikacija prepreka nezaposlenim osobama u dobijanju posla. Oni koji su identifikovali ovaj faktor kao prepreku u Zenici bila su dva udruženja poslodavaca (mada ne i Privredna komora) i jedan od sindikata. U Travniku, Sindikat je prepoznao ovu prepreku, kao i dvije nevladine organizacije (NVO) i Zavod za zapošljavanje. Ovo je potvrđeno činjenicom da su ZZ-ovi obavili posao koji sugeriše da je potražnja za radnom snagom bila fokusirana na samo 20% kvalifikacija dobijenih iz srednjoškolskog sistema.

Diskriminacija

Pojedinci u Zenici i Trebinju izrazili su uvjerenje da postoji određena diskriminacija u zapošljavanju na bazi spola, etničke pripadnosti, uzrasta i statusa. Samo 25% osoba u Zenici, 27% u Travniku i 16% u Trebinju vjerovalo je da ne postoji diskriminacija[16]. S druge strane, kad je pojedincima postavljano pitanje o pojedinačnim izvorima diskriminacije, samo je manjina u pojedinačnim slučajevima smatrala da postoji diskriminacija. Drugim riječima, većina osoba je vjerovala da postoji diskriminacija neke vrste u dobijanju poslova, ali nije bilo slaganja o prirodi te diskriminacije.

Poslodavci su tvrdili da su, u zapošljavanju radnika, bili primarno zainteresovani za njihovu sposobnost da urade posao. Kvalifikacije i radno iskustvo bili su znatno nadmoćni kriteriji za koje su poslodavci tvrdili da su važni. Oni su također smatrali da je uzrast važan kriterij, ali mi ne znamo da li preferiraju starije ili mlađe osobe.

Na osnovu pojedinačne stope nezaposlenosti (Tabela 9), izgleda da postoji preferiranje za zapošljavanje i unajmljivanje starijih osoba[17]. U Trebinju i Zenici, podjednako, stope nezaposlenosti generalno opadaju sa uzrastom. U Travniku, mada najstarija starosna grupa ima najvišu stopu nezaposlenosti, čini se da mlađi radnici uživaju veću naklonost.

[16] Somun i ostali (2001.) također su otkrili široko rasprostranjeno uvjerenje da diskriminacija u zapošljavanju postoji. Vidi također WB, ECSSD, Ustanove na lokalnom nivou i studija socijalnog kapitala, Svezak 1 i 2, juni/lipanj 2002.

[17] To je, također, u skladu sa otkrićima WB (2002.).

Tabela 9: Status zaposlenosti po starosnoj dobi: Travnik, Trebinje i Zenica, 2002.

	Radili za novac	Radili za robu i usluge	Nisu radili			
Trebinje			**Nezaposleni**	**Nisu željeli posao**	**U nemogućnosti da rade**	**Stopa nezaposlenosti**
15-21	10	0	10	2	17	50,0
22-30	49	1	18	3	6	26,5
31-40	39	4	15	2	1	25,9
41-50	60	1	9	1	3	12,9
Preko 50	25	4	2	0	10	6,5
Ukupno	**183**	**10**	**54**	**8**	**37**	21,9

Zenica			**Nezaposleni**	**Nisu željeli posao**	**U nemogućnosti da rade**	**Stopa nezaposlenosti**
15-21	4	0	19	2	16	82,6
22-30	40	3	56	0	11	56,6
31-40	46	2	33	2	5	40,7
41-50	34	4	27	4	10	41,5
Preko 50	19	1	6	5	33	23,1
Ukupno	**143**	**10**	**141**	**13**	**75**	48,0

Travnik			**Nezaposleni**	**Nisu željeli posao**	**U nemogućnosti da rade**	**Stopa nezaposlenosti**
15-21	13	0	10	1	24	21,3
22-30	36	2	24	2	11	32,9
31-40	29	0	17	0	7	32,1
41-50	28	0	21	1	9	36,2
Preko 50	13	0	3	4	24	7,5
Ukupno	**119**	**2**	**75**	**8**	**75**	27,7

Izvor: anketa o pojedincima

Izgleda da ne postoji diskriminacija na osnovu spola u Trebinju, gdje se čini da muškarci i žene imaju iste stope nezaposlenosti (Tabela 10). U svakom slučaju, stopa nezaposlenosti žena u Zenici je 36% viša od stope za muškarce, i u Travniku je 22% viša.

Tabela 10: Status zaposlenosti po spolu: Travnik, Trebinje i Zenica, 2002.

	Radili za novac	Radili za robu i usluge	Nisu radili			
Trebinje			**Nezaposleni**	**Nisu željeli posao**	**U nemogućnosti da rade**	**Stopa nezaposlenosti**
Muškarci	112	6	33	4	19	21,9
Žene	71	4	21	4	18	21,9
Ukupno	**183**	**10**	**54**	**8**	**37**	21,9

Zenica			**Nezaposleni**	**Nisu željeli posao**	**U nemogućnosti da rade**	**Stopa nezaposlenosti**
Muškarci	97	7	75	6	34	41,9
Žene	46	3	66	7	41	57,4
Ukupno	**143**	**10**	**141**	**13**	**75**	48,0

Travnik			**Nezaposleni**	**Nisu željeli posao**	**U nemogućnosti da rade**	**Stopa nezaposlenosti**
Muškarci	67	1	36	4	32	34,6
Žene	52	1	39	4	43	42,4
Ukupno	**119**	**2**	**75**	**8**	**75**	38,3

Izvor: anketa o pojedincima

Tabela 11: Status zaposlenosti po etničkoj pripadnosti: Travnik, Trebinje i Zenica, 2002.

	Radili za novac	Radili za robu i usluge	Nisu radili			
Trebinje			**Nezaposleni**	**Nisu željeli posao**	**U nemogućnosti da rade**	**Stopa nezaposlenosti**
Bošnjaci	1	0	0	0	0	0,0
Srbi	179	10	51	8	37	21,3
Hrvati	0	0	2	0	0	100,0
Ostali	3	0	1	0	0	25,0
Ukupno	**183**	**10**	**54**	**8**	**37**	21,9

Zenica			**Nezaposleni**	**Nisu željeli posao**	**U nemogućnosti da rade**	**Stopa nezaposlenosti**
Bošnjaci	122	9	127	12	60	49,2
Srbi	11	1	5	0	8	29,4
Hrvati	6	0	7	1	3	53,8
Ostali	4	0	2	0	4	33,3
Ukupno	**143**	**10**	**141**	**13**	**75**	48,0

Travnik			**Nezaposleni**	**Nisu željeli posao**	**U nemogućnosti da rade**	**Stopa nezaposlenosti**
Bošnjaci	83	2	43	4	41	33,6
Srbi	12	0	2	0	4	14,3
Hrvati	22	0	29	4	28	56,9
Ostali	2	0	1	0	2	33,3
Ukupno	**119**	**2**	**75**	**8**	**75**	38,3

Izvor: anketa o pojedincima

Dokazi iz anketnih odgovora o diskriminaciji na osnovu etničke pripadnosti su nejasni. U svim oblastima, postoji jedna dominantna ili većinska etnička grupa (Srbi predstavljaju 98% ispitanika u Trebinju, dok Bošnjaci predstavljaju 85% ispitanika u Zenici i 62% u Travniku). U svakom slučaju, na osnovu tih malih brojeva, čini se da Srbi u Zenici i Travniku imaju nižu stopu nezaposlenosti od bošnjačke većine (Tabela 11), dok Hrvati u Zenici imaju stopu koja je samo neznatno veća (za oko 5%). Međutim, Hrvati u Travniku imaju znatno povećane stope nezaposlenosti.

Na osnovu pojedinačne stope nezaposlenosti, postoji malo konzistentnih dokaza o diskriminaciji prema određenoj vrsti radnika – mada postoje konzistentni dokazi da je mladim osobama teže

pronaći posao[18]. Postoje određeni dokazi o diskriminaciji prema ženama u Zenici i Travniku (mada ne i u Trebinju) u smislu pronalaženja posla. U svim oblastima, žene su nedovoljno zastupljene na upravnim položajima. Kao prilog tome, WB (2002.) koristi podatke iz LSMS-a za procjenu funkcije zarade koja pokazuje da postoji platna diskriminacija prema ženama u FBiH i RS, podjednako.

II.3.3 Potrošačka potražnja

Pošto je potražnja za radom indirektna potražnja, važno je razmotriti prirodu tržišta na kojem poslodavci prodaju svoje proizvode. Ta tržišta, u oba entiteta, izgledaju geografski veoma ograničena. U Trebinju se 89% izlaznih rezultata poslova prodaje u lokalnoj oblasti, a drugih 3% se prodaje u ostatku BiH; u Zenici, proporcije su 75% i 21% pojedinačno; u Travniku, 65% i 24%. U svim oblastima studije slučaja, manje od 11% se izvozi. To su prvi empirijski podaci ovakve prirode za BiH i od ogromne važnosti su za kreatore politike djelovanja.

Ovo veoma ograničeno geografsko tržište implicira da stvarna bosanskohercegovačka ekonomija još uvijek ne postoji. Čini se da postoji niz lokalnih ekonomija unutar oba entiteta uz samo ograničeno preklapanje. Ovakva situacija izaziva zabrinutost zbog niza razloga:

- lokalna tržišta nude malo mogućnosti za ekonomiju obima i specijalizaciju u proizvodnji u skladu sa komparativnim prednostima;
- što je manje tržište, to je veća vjerovatnoća da će potražnja biti nestabilna;
- lokalna tržišta nude malo mogućnosti za proširenje posla i, samim tim, za povećanje zaposlenosti.

Stoga, mada lokalna tržišta mogu ponuditi poslodavcima prednost dobre informacije o njihovim potrošačima, nedostaci su potencijalno veoma ozbiljni. U slučaju oba entiteta u BiH, potencijalna nestabilnost potražnje je veoma ozbiljno pitanje jer, ako neki važan izvor lokalnog prihoda nestane ili se umanji, na primjer, sa restrukturiranjem nekog velikog preduzeća ili smanjivanjem financiranja od strane međunarodnih donatora, lokalna ekonomija bi se mogla naglo smanjiti, čak i doživjeti slom. Ljudi u toj oblasti bi vjerovatno bili podložni stvarnom povećanju ili sklonosti siromaštvu.

To je važno u svjetlu velikog broja osoba u oba entiteta koje su ugrožene siromaštvom, s prihodima tik iznad linije siromaštva.

II.3.4 Makroekonomski faktori

Kao što je zabilježeno ranije, mnogi poslodavci su jasno vidjeli ukupnu potražnju kao ograničenje poslovnog razvoja. Zaista, postoji razlog da se vjeruje da je situacija ozbiljnija nego što mnogi shvataju. Papić (2001.) procjenjuje da su troškovi aktivnosti međunarodne zajednice u BiH iznosili najmanje 8 milijardi USD godišnje za šest godina između 1995. i 2000. Mada sav taj novac nije bio potrošen u BiH, moglo bi se očekivati da ima veliki uticaj.

Drugi pokazatelj sume koja je potrošena u okviru BiH, dat je u trgovinskom manjku, koji Stojanov (2001.) procjenjuje na 4402 miliona KM (otprilike 2100 miliona USD) u 1999. – oko 52% BND. Takav obim trgovinskog manjka se nastavlja. Posljednje brojke iz Centralne banke pokazuju trgovinski manjak za prvih devet mjeseci 2001. od 3000 miliona KM (otprilike 1500 miliona USD). Pošto valuta ne propada, možemo pretpostaviti da dotok sredstava od međunarodnih donatora vjerovatno u najvećoj mjeri pokriva ove manjke.

[18] Ovo bi mogao biti znak da je proces tranzicije jedva započeo jer je, u dinamičnoj ekonomiji, fleksibilnost mladih radnika obično veoma tražena.

Tako je, otprilike 50% ekonomije BiH još uvijek zavisno od financiranja od strane međunarodnih donatora. Sa smanjivanjem ovog financiranja tokom sljedećih pet godina, ograničenja ukupne potražnje će se povećati, a lokalna tržišta na kojima većina poslodavaca prodaje, postaće sve više i više neprofitna.

II.4 Istraživanje usmjereno na daljnje aktivnosti

Ova analiza ukazala je na niz oblasti u kojima bi daljnje istraživanje bilo vrijedno u smislu olakšavanja ključnih aktivnosti koje će preduzimati kreatori politike djelovanja s namjerom da se umanji siromaštvo u prihodima i olakša proširenje zaposlenosti.

Nedostatak prikladnih kvalifikacija problem je koji su izrazili poslodavci vezan za zapošljavanje radnika. U ovom trenutku, mi imamo malo preciznih informacija o tome koje vrste kvalifikacija su slabo zastupljene u ponudi. To mogu biti specifične kvalifikacije (na primjer, programiranje softvera) ili opće kvalifikacije (kao što je fleksibilnost u pristupu poslu ili sposobnost rada u timu). Važno je identifikovati prirodu kvalifikacija potrebnih da bi se definisala jedna prikladna reakcija politike djelovanja. Ovo je prioritetno za budući pripremni rad na razvoju politika djelovanja. EU Phare je preuzela neke korake u tom pravcu s ciljem reforme programa rada treninga o zanimanjima. Isto tako, potreban je usmjeren pristup komplementaran kvalifikacijama potrebnim poslodavcima.

Ograničena geografska veličina tržišta za većinu poslova predstavlja problem. U razumijevanju ograničenja za dugoročniji ekonomski rast i okruženja za tranziciju, biće važno identifikovati razloge zbog kojih poslovi ne traže tržišta dalje na strani.

Ova studija daje ograničeni uvid u *NVO-e kao sektor zaposlenosti*. NVO-i su jedan od podsektora sa mogućnostima zapošljavanja koji se najbrže razvija u Europskoj zajednici (EZ). Kao što je planirano u zaključcima, sada postaje važno da se uspostave osnovne postavke položaja zaposlenosti u NVO-ima u entitetima BiH i analizira potencijal za budućnost.

Konačno, iz analize prikazane ovdje, čini se da *diskriminacija u zapošljavanju* ne predstavlja opći problem. To nije konvencionalno mišljenje u BiH. Kao što su kreatori politike djelovanja, koji su zainteresovani za jednakost u mnogim razvijenim ekonomijama otkrili, diskriminacija je jedno složeno pitanje i zahtijevaće više slojeva pažljive analize nego što je to bilo moguće u ovoj studiji. Sigurno je da ovo pitanje traži daljnje istraživanje u oba entiteta.

III. PONUDA RADNE SNAGE

III.1 Faktori koji određuju ponudu radne snage

Pojedinci rade jer očekuju da za svoj rad prime beneficije. Mada je određeni posao po svojoj prirodi koristan[19], većina osoba ne bi obavljala količinu posla, koji obavljaju na mjestu na kojem ga obavljaju, da nisu plaćeni da tako rade. Dakle, većina osoba treba da prima isplatu u gotovini ili dobrima ili uslugama da bi radili. Njihova volja da učestvuju na tržištu rada zavisi od odnosa između isplate koju mogu očekivati i beneficija koje mogu dobiti kada ne rade. Te beneficije mogu obuhvatati jedno ili više od dolje navedenog:

- beneficije socijalne zaštite;
- izlazni rezultat rada na neki drugi način (na primjer, na zemlji koju posjeduje domaćinstvo

[19] Neki muzičar, na primjer, nastavio bi svirati neku muziku čak i da nije plaćen za to što radi.

ili briga o djeci);
- poboljšane kvalifikacije iz obuke;
- slobodne aktivnosti.

Stoga, svaka analiza ponude rada mora uzeti u obzir takve alternative.

III.2 Ponuda radne snage u BiH

III.2.1 Učešće radne snage

Sveukupne stope učešća radne snage među ispitanicima u tri oblasti studije slučaja izgledaju visoke (84,6%, 77% i 70% u Trebinju, Zenici i Travniku pojedinačno). Tabela 12 pokazuje da, u dobi između 22 i 50 godina, stope učešća radne snage u svim oblastima premašuju 75%, čak i za žene, a većina stopa učešća radne snage za ovu starosnu grupu su blizu 90% ili premašuju 90%. Te stope, naročito za žene, su visoke, a pogotovo u poređenju sa drugim tranzicijskim ekonomijama i ostalim zemljama u regionu. Postoje tri moguća razloga za tako visoko učešće radne snage:

- nedostatak vrijednih alternativa radu čine učešće radne snage privlačnijim;
- određeni dio prijavljene nezaposlenosti je dobrovoljan, tako da takve osobe, u stvari, ne traže posao. To može biti slučaj tamo gdje su, na primjer, nadoknade za nezaposlenost (ili druge nadoknade socijalne zaštite) visoke u odnosu na plate ili
- pristrasnost izbora uzorka rezultirala je uzorkom pojedinaca sa stopama učešća radne snage koje su više od prosjeka i nedovoljnom zastupljenošću osoba koje su ekonomski neaktivne.[20]

Diskusije na GKP-ima, tokom faze analize podataka ove studije, sugerisale su da svi ovi faktori mogu ovdje imati uticaj.

Tabela 12: Učešće radne snage po starosnoj dobi, spolu i strukturi domaćinstva: Travnik, Trebinje i Zenica, 2002.

Sva domaćinstva %

Trebinje	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	58,3	40,0	51,3
22-30	88,7	87,5	88,3
31-40	96,8	93,3	95,1
41-50	95,1	93,9	94,6
Preko 50	84,0	62,5	75,6
Ukupno	86,8	81,4	84,6

Zenica	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	61,1	52,2	56,1
22-30	92,6	85,7	90,0
31-40	100,0	83,3	92,0
41-50	87,0	75,8	82,3
Preko 50	46,3	30,4	40,6
Ukupno	81,7	70,6	77,0

Domaćinstva bez djece koja zavise o njima %

Trebinje	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	100,0	40,0	72,7
22-30	84,2	77,8	82,1
31-40	100,0	87,5	91,7
41-50	92,9	100,0	96,7
Preko 50	86,7	63,6	76,9
Ukupno	89,7	79,6	85,0

Zenica	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	N/A	N/A	N/A
22-30	100,0	0,0	88,9
31-40	100,0	75,0	83,3
41-50	83,3	83,3	83,3
Preko 50	42,9	25,0	36,4
Ukupno	69,4	55,2	64,1

Domaćinstva sa djecom koja zavise o njima

Trebinje	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	58,3	40,0	42,9
22-30	88,7	87,5	91,8
31-40	96,8	93,3	95,9
41-50	95,1	93,9	93,2
Preko 50	84,0	62,5	73,3
Ukupno	86,8	81,4	84,3

Zenica	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	61,1	52,2	56,1
22-30	92,6	85,7	90,1
31-40	100,0	83,3	92,7
41-50	87,0	75,8	81,6
Preko 50	46,3	30,4	45,2
Ukupno	81,7	70,6	80,3

[20] To stvarno može biti dio razloga. Čini se da su žene nedovoljno zastupljene u uzorcima (41% ispitanika u Trebinju i 39% u Zenici), kao i mlade osobe uzrasta od 15-21 godinu (13% u Trebinju i 7% u Zenici), u poređenju sa osobama u starosnoj grupi od 22-30 godina (27% u Trebinju i 33% u Zenici). S druge strane, diskusije o podacima na GKP-u sugerišu da je stopa učešća žena u radnoj snazi veća nego u susjednim državama.

%

Travnik	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	53,8	40,9	47,9
22-30	78,9	86,5	82,7
31-40	96,3	76,9	86,8
41-50	92,0	76,5	83,1
Preko 50	45,8	25,0	36,4
Ukupno	74,3	66,2	70,3

Travnik	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	85,7	40,0	66,7
22-30	100,0	90,9	95,5
31-40	100,0	100,0	100,0
41-50	100,0	77,8	86,2
Preko 50	41,2	28,6	35,5
Ukupno	80,4	64,7	72,9

Travnik	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	53,8	40,9	41,7
22-30	78,9	86,5	77,4
31-40	96,3	76,9	82,5
41-50	92,0	76,5	80,0
Preko 50	45,8	25,0	38,5
Ukupno	74,3	66,2	68,6

Izvor: anketa o pojedincima

Procjene WB (2002.) iz podataka iz LSMS-a zaista rezultiraju prilično nižim stopama učešća radne snage (naročito za žene) i, u skladu s tim, nižim stopama nezaposlenosti. Ovo je jedna oblast analize kojom će se baviti SPID i analizirati je veoma pažljivo. To je metodologija koja je neposredno dostupna za rasvjetljavanje ovog pitanja.

Alternative za učešće radne snage

Glavne alternative za učešće radne snage su:

- ulaganje u ljudski kapital kroz stalnu obuku i obrazovanje;
- briga o djeci ili drugim osobama koje su ovisne o nekome;
- rad na zemlji koju posjeduje porodica;
- slobodno vrijeme.

Uz visoke nivoe siromaštva primijećene u BiH, slobodno vrijeme će biti relativno neprivlačno.

Uticaj ulaganja u obrazovanje i obuku očituje se u relativno niskoj stopi učešća grupe uzrasta od 15 do 21 godine. U svakom slučaju, činjenica da postoji ograničenje na tu starosnu grupu, uprkos identifikaciji kvalifikacija koje nedostaju od strane poslodavaca, uzrokuje određenu zabrinutost.

Samo 29% ispitanika u Zenici, 38% u Travniku, ali 55% u Trebinju, živi u domaćinstvima bez djece ispod 15 godina starosti. Očekivalo bi se da stope učešća budu niže u Trebinju, nego u Travniku ili Zenici, ali to nije slučaj. Štoviše, kad se pregledaju stope učešća po uzrastu, spolu i postojanju zavisne djece u domaćinstvu, može se vidjeti da, u Trebinju, prisustvo zavisne djece povećava stopu učešća čak i za žene u starosnoj grupi od 22 do 40 godina. U slučaju Zenice, primijećen je sličan obrazac, mada su brojevi ispitanika u domaćinstvima bez zavisne djece prilično mali. Samo u Travniku postoji takav očekivani obrnut odnos između postojanja zavisne djece i učešća radne snage.

Možda ćemo biti svjedoci toga da se veliki broj obitelji s jednim roditeljem nađe u situaciji u kojoj efekat prihoda prevladava efekat zamjene i roditelji traže i dobijaju posao. Osim toga, karakter uske povezanosti porodica u BiH može osigurati pristup efektivnoj zaštiti djece tako da brigu o zavisnoj djeci preuzimaju baka ili djed umjesto roditelja. Obje ove postavke su vrijedne daljnjeg istraživanja. Pitanje dječije zaštite je naročito važno u kontekstu fleksibilnosti tržišta rada. Ako su baka ili djed, ili šira porodica općenito, od kritične važnosti za učešće radne snage, onda to ima implikacije za pokretljivost radne snage, koja je povezana sa kasnijim fazama ekonomske tranzicije.

Samo 28% ispitanika u Zenici, ali 46% u Trebinju i 45% u Travniku, ima pristup zemlji za uzgajanje hrane ili životinja. Ovo bi nas ponovo navelo da očekujemo nižu stopu učešća u Trebinju i Travniku, što nije slučaj za Trebinje, mada je to u skladu sa posmatranjima iz Travnika. Osim toga, mada pristup zemlji varira u zavisnosti od statusa zaposlenosti, ne postoji jasan obrazac koji ukazuje na to da takav pristup umanjuje volju za radom.

Beneficije socijalne zaštite

Nijedna od registrovanih nezaposlenih osoba nije imala pravo na nadoknade za nezaposlenost ili penzije. Štoviše, veoma mali broj nezaposlenih osoba, bez obzira da li su registrovani ili ne, prima penzije ili socijalnu pomoć (14% u Travniku, 7% u Trebinju i 2,5% u Zenici). Ogromna većina nezaposlenih osoba u oba mjesta oslanja se na financijsku podršku ostalih članova svoje obitelji. Mada je 95% registrovanih nezaposlenih osoba u Zenici i 78% u Travniku (ali samo 51% u Trebinju) imalo pravo na primanje zdravstvenog osiguranja, nije vjerovatno da ova beneficija objašnjava zašto te osobe ne rade.

U svakom slučaju, ovo *pravo na beneficije, bez obzira na njihovu simboličnost,* daje moćan razlog za registrovanje na ZZ[21]-ima i može objasniti visoku proporciju registrovanih nezaposlenih osoba u podacima iz LSMS-a (76%) koje su bile ili ekonomski neaktivne ili, u stvari, zaposlene[22].

Stoga je teško objasniti visoke stope učešća radne snage primijećene u ovoj anketi u okvirima uobičajenih alternativa. Čini se da preliminarna analiza vodi ka zaključku da je efekat prihoda (to jeste, niski prihodi ostalih članova domaćinstva i niski nivoi ostalih financijskih izvora) tako veliki da većina osoba u našem uzorku želi da učestvuje u radnoj snazi.

U svakom slučaju, faktori koji određuju učešće radne snage imaju složen set međusobnih učešća i čvršći zaključci bi zavisili od detaljnije ekonometričke analize. Prvi korak u ovome će biti analiza longitudinalnih podataka dobijenih u SPID-u. Sljedeće faze će uključiti posmatranje odgovora politike kroz analizu podataka iz ponovljenih talasa ankete "Živjeti u BiH".

III.2.2 Učešće u nezvaničnom sektoru

Uprkos visokim stopama nezaposlenosti, 20% ispitanika u Trebinju sa poslom u zvaničnom sektoru (28 osoba), 11% u Zenici (14 osoba) i 9% u Travniku (9 osoba) imaju jedan ili više dodatnih poslova. Postoji povećano dvojno zaposlenje, te je zbog zakona o zapošljavanju, ovaj dodatni rad obavezno rad u okviru nezvaničnog sektora.

Kao što je zabilježeno ranije, udio zaposlenosti anketnih ispitanika u nezvaničnom sektoru je 31% u Trebinju, 20% u Zenici i 28% u Travniku. Također, udio zaposlenosti u uslugama i građevinarstvu u nezvaničnom sektoru je općenito veći nego u zvaničnom sektoru.

Anketa o pojedincima pokazuje da je veća vjerovatnoća da muškarci rade u nezvaničnom sektoru nego žene. Više od 35% muškaraca, ali samo 24% žena, u Trebinju radi u nezvaničnom sektoru; analogne proporcije za Zenicu su 25% muškaraca i 16% žena; u Travniku su te proporcije 37% i 26%. Procjene WB (2002.) bazirane na LSMS-u također pokazuju da muškarci imaju više vjerovatnoće od žena za rad u nezvaničnom sektoru (41% muškaraca prema 25% žena). Podaci WB govore da u FBiH žene imaju neznatno više vjerovatnoće za rad u nezvaničnom sektoru (31% muškaraca prema 34% žena).

---

[21] Somun i ostali (2002) otkrili su da su osobe u svojim anketama bile veoma zabrinute oko pristupa zdravstvenoj zaštiti.

[22] Važno je da osobe koje su identifikovane kao nezaposlene u ovoj anketi nisu u stvari ekonomski neaktivne. To znači da su oni koji se vode kao nezaposleni u stvari oni koji traže posao i nisu obeshrabreni radnici. U Zenici, 50% ispitanika reklo je da bi prihvatili bilo koji posao koji se plaća redovito, a daljnjih 22% je reklo da bi prihvatili bilo kakav posao. Analogne brojke u Trebinju su bile 31% i 32% pojedinačno. Samo 8% u Zenici i 11% u Trebinju je reklo da bi zahtijevali posao koji odgovara njihovom obrazovanju i/ili kvalifikacijama.

Tabela 13: Struktura zaposlenosti u formalnom i neformalnom sektoru po starosnoj dobi i spolu: Travnik, Trebinje i Zenica, 2002.

Svi

Trebinje	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	5,9	4,0	5,2
22-30	28,0	22,7	25,9
31-40	19,5	26,7	22,3
41-50	28,8	36,0	31,6
Over 50	17,8	10,7	15,0
Ukupno	100,0	100,0	100,0

%

Zenica	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	1,9	4,1	2,6
22-30	30,8	22,4	28,1
31-40	30,8	32,7	31,4
41-50	23,1	28,6	24,8
Over 50	13,5	12,2	13,1
Ukupno	100,0	100,0	100,0

%

Travnik	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	13,2	7,5	10,7
22-30	27,9	35,8	31,4
31-40	26,5	20,8	24,0
41-50	20,6	26,4	23,1
Over 50	11,8	9,4	10,7
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Formalni sektor

Trebinje	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	1,3	1,8	1,5
22-30	18,2	21,1	19,4
31-40	24,7	29,8	26,9
41-50	39,0	43,9	41,0
Preko 50	16,9	3,5	11,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Zenica	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	1,3	4,9	2,5
22-30	24,4	14,6	21,0
31-40	33,3	31,7	32,8
41-50	24,4	34,1	27,7
Preko 50	16,7	14,6	16,0
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Travnik	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	4,7	7,7	6,1
22-30	25,6	30,8	28,0
31-40	27,9	25,6	26,8
41-50	23,3	28,2	25,6
Preko 50	18,6	7,7	13,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Neformalni sektor

Trebinje	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	14,6	11,1	13,6
22-30	46,3	27,8	40,7
31-40	9,8	16,7	11,9
41-50	9,8	11,1	10,2
Preko 50	19,5	33,3	23,7
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Zenica	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	3,8	0,0	2,9
22-30	50,0	62,5	52,9
31-40	23,1	37,5	26,5
41-50	19,2	0,0	14,7
Preko 50	3,8	0,0	2,9
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Travnik	Muškarci	Žene	Ukupno
15-21	28,0	7,1	20,5
22-30	32,0	50,0	38,5
31-40	24,0	7,1	17,9
41-50	16,0	21,4	17,9
Preko 50	0,0	14,3	5,1
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Izvor: anketa o pojedincima

Tabela 13 pokazuje da u tri oblasti studije slučaja muškarci i žene, podjednako, koji rade u zvaničnom sektoru, imaju tendenciju da budu stariji od prosjeka, dok osobe koje rade u nezvaničnom sektoru imaju tendenciju da budu mlađi od prosjeka.

Izvještaji WB (2002.) govore o istom otkriću zasnovanom na podacima iz studije slučaja. Na sličan način, osobe koje rade u zvaničnom sektoru imaju tendenciju da budu bolje obrazovane od osoba koje rade u nezvaničnom sektoru (Tabela 14).

Tabela 14: Struktura zaposlenosti u formalnom i neformalnom sektoru po obrazovanju i spolu: Travnik, Trebinje i Zenica, 2002.

Svi

Trebinje	Muškarci	Žene	Ukupno
Bez obrazovanja	0,0	1,3	0,5
Nedovršeno osnovno obrazovanje	0,8	1,3	1,0
Osnovno obrazovanje	2,5	12,0	6,2
Nedovršeno srednjoškolsko obrazovanje	1,7	1,3	1,6
Srednjškolsko obrazovanje	72,9	64,0	69,4
Koledž	6,8	6,7	0,0
Univerzitet	14,4	12,0	13,472
Magistarski	0,8475	1,3	1,0363
Doktorat	0	0	0
Ukupno	100	100	100

Formalni sektor

Trebinje	Muškarci	Žene	Ukupno
Bez obrazovanja	0,0	0,0	0,0
Nedovršeno osnovno obrazovanje	1,3	0,0	0,7
Osnovno obrazovanje	0,0	7,0	3,0
Nedovršeno srednjoškolsko obrazovanje	0,0	0,0	0,0
Srednjškolsko obrazovanje	71,4	68,4	70,1
Koledž	6,5	7,0	6,7
Univerzitet	19,5	15,8	17,91
Magistarski	1,2987	1,8	1,4925
Doktorat	0	0	0
Ukupno	100	100	100

Neformalni sektor

Trebinje	Muškarci	Žene	Ukupno
Bez obrazovanja	0,0	5,6	1,8
Nedovršeno osnovno obrazovanje	1,1	5,6	1,8
Osnovno obrazovanje	3,2	27,8	14,5
Nedovršeno srednjoškolsko obrazovanje	2,1	5,6	5,5
Srednjškolsko obrazovanje	91,5	50,0	72,7
Koledž	0,0	5,6	0,0
Univerzitet	2,1	0,0	3,6364
Magistarski	0	0	0
Doktorat	0	0	0
Ukupno	100	100	100

Svi

Zenica	Muškarci	Žene	Ukupno
Bez obrazovanja	1,0	0,0	0,7
Nedovršeno osnovno obrazovanje	1,0	0,0	0,7
Osnovno obrazovanje	4,8	6,1	5,2
Nedovršeno srednjoškolsko obrazovanje	1,0	0,0	0,7
Srednjoškolsko obrazovanje	82,7	67,3	77,8
Koledž	7,7	22,4	0,0
Univerzitet	1,9	4,1	2,6144
Magistarski	0	0	0
Doktorat	0	0	0
Ukupno	100	100	100

Formalni sektor

Zenica	Muškarci	Žene	Ukupno
Bez obrazovanja	1,3	0,0	0,8
Nedovršeno osnovno obrazovanje	1,3	0,0	0,8
Osnovno obrazovanje	1,3	7,3	3,4
Nedovršeno srednjoškolsko obrazovanje	1,3	0,0	0,8
Srednjoškolsko obrazovanje	82,1	63,4	75,6
Koledž	10,3	24,4	15,1
Univerzitet	2,6	4,9	3,3613
Magistarski	0	0	0
Doktorat	0	0	0
Ukupno	100	100	100

Neformalni sektor

Zenica	Muškarci	Žene	Ukupno
Bez obrazovanja	1,1	0,0	0,0
Nedovršeno osnovno obrazovanje	1,1	0,0	0,0
Osnovno obrazovanje	5,3	0,0	12,1
Nedovršeno srednjoškolsko obrazovanje	1,1	0,0	0,0
Srednjoškolsko obrazovanje	91,5	87,5	87,9
Koledž	0,0	12,5	0,0
Univerzitet	0,0	0,0	0
Magistarski	0	0	0
Doktorat	0	0	0
Ukupno	100	100	100

Svi

Travnik	Muškarci	Žene	Ukupno
Bez obrazovanja	0,0	0,0	0,0
Nedovršeno osnovno obrazovanje	0,0	3,8	1,7
Osnovno obrazovanje	10,3	11,3	10,7
Nedovršeno srednjoškolsko obrazovanje	4,4	3,8	4,1
Srednjoškolsko obrazovanje	73,5	67,9	71,1
Koledž	5,9	13,2	0,0
Univerzitet	5,8824	0	3,3058
Magistarski	0	0	0
Doktorat	0	0	0
Ukupno	100	100	100

Formalni sektor

Travnik	Muškarci	Žene	Ukupno
Bez obrazovanja	0,0	0,0	0,0
Nedovršeno osnovno obrazovanje	0,0	2,6	1,2
Osnovno obrazovanje	7,0	10,3	8,5
Nedovršeno srednjoškolsko obrazovanje	0,0	2,6	1,2
Srednjoškolsko obrazovanje	74,4	69,2	72,0
Koledž	9,3	15,4	12,2
Univerzitet	9,3023	0	4,878
Magistarski	0	0	0
Doktorat	0	0	0
Ukupno	100	100	100

Neformalni sektor

Travnik	Muškarci	Žene	Ukupno
Bez obrazovanja	0,0	0,0	0,0
Nedovršeno osnovno obrazovanje	0,0	7,1	2,6
Osnovno obrazovanje	11,7	14,3	15,8
Nedovršeno srednjoškolsko obrazovanje	5,0	7,1	10,5
Srednjoškolsko obrazovanje	83,3	64,3	71,1
Koledž	0,0	7,1	0,0
Univerzitet	0	0	0
Magistarski	0	0	0
Doktorat	0	0	0
Ukupno	100	100	100

Izvor: anketa o pojedincima

To podrazumijeva da mnoge mlade osobe, nezaposlene, ali takođe aktivne u neformalnom sektoru, možda nisu nikad imale iskustvo rada u zvaničnom sektoru. Čak 54% ispitanika od osoba koje rade u nezvaničnom sektoru u Trebinju, 65% u Travniku i 69% u Zenici, nije nikad radilo u zvaničnom sektoru.

Prednost ovakve situacije je da radnici u nezvaničnom sektoru imaju više vjerovatnoće da steknu

iskustvo u razvojnim sektorima. Oni takođe koriste strategije borbe protiv siromaštva. U svakom slučaju, nepovoljna je situacija razvijanja jedne grupe radnika koja nema nikakva prava na socijalno ili zdravstveno osiguranje. Oni takođe ne doprinose penzionom osiguranju koje naglašava sadašnje i buduće teškoće u isplatama penzija. Ako se takvi obrasci održe, ova grupa bez socijalnog osiguranja će rasti tokom vremena. Ovo će značiti dodatnu otežavajuću dimenziju kreatorima politika u oba entiteta, u okruženju stalnog starenja populacije i rastućoj stopi zavisnosti.

III.2.3 Pokretljivost radne snage

U dijelu II bilo je zabilježeno da su tržišta s kojima se suočavaju preduzeća veoma geografski ograničena. Mislimo da je vrijedno razmotriti koliko su radnici pokretljivi.

Na pitanje gdje bi voljeli da nađu drugi posao, od osoba koje traže drugi posao, a trenutno rade u zvaničnom sektoru, 71% u Trebinju, 73% u Travniku i 57% u Zenici reklo je da traže posao samo lokalno. Nijedan od naših ispitanika nije bio spreman da traži posao u drugom dijelu entiteta, niti u drugom entitetu, mada je nekoliko osoba razmatralo rad u drugoj zemlji.

Što se tiče osoba koje rade u nezvaničnom sektoru i traže drugi posao, 26% u Trebinju, 23% u Travniku i 39% u Zenici su tražili posao samo lokalno, mada je 3% u Trebinju i 6% u Zenici bilo spremno da razmotri rad negdje drugdje u entitetu.

Čak su i nezaposlene osobe rekle da su one relativno nevoljne da se presele u potrazi za poslom. 65% u Trebinju i 63% u Zenici[23] reklo je da ne bi bili spremni da prihvate posao u zvaničnom ili u nezvaničnom sektoru van grada, mada je 17% u Trebinju i 17% u Zenici ipak pokazalo spremnost da prihvate posao bilo gdje u bilo kojem entitetu.

U anketi je pokušano da se ustanovi kako su anketirane osobe bile voljne prihvatiti nove ili alternativne poslove. Na pitanje zbog kojih razloga bi odbili ponudu za posao, samo 23% u Trebinju i 18% u Zenici navelo je da bi bili "nespremni da promijene mjesto stanovanja" ili ne bi bili spremni da putuju "ne veliku udaljenost od kuće" kao razloge za neprihvatanje novog posla.

Nezaposlene osobe u Travniku, koje su tražile posao, navele su da su bile manje spremne da prihvate posao u nezvaničnom sektoru van grada nego posao u zvaničnom sektoru: 62% je reklo da ne bi bili spremni da prihvate posao u nezvaničnom sektoru van grada, dok je samo 18% bilo nespremno da prihvate posao u zvaničnom sektoru van grada. Pojedinici su stoga izrazili ovo kao jaku sklonost za zaposlenje u formalnom sektoru. Mada nije iznenađujuće da nezaposlene osobe pokazuju manje zainteresovanosti da dobiju posao u nezvaničnom sektoru[24], ovi akutni rezultati u Travniku pružaju još jedan razlog kreatorima politika za poticanje zapošljavanja u zvaničnom sektoru, ali ponovo ne na uštrb doprinosa gubljenja ukupne zaposlenosti.

Sveukupni utisak iz tri oblasti studije slučaja govori da je radna snaga prilično nepokretna. To potkrepljuje nalaze WB (2002.), zasnovane na analizi pokretljivosti u pronalaženju posla. Uticaji na politiku su osjetni, posebno kada se kombinuju sa geografski ograničenim pogledom poslodavaca na tržišta usluga i proizvoda: napori da se geografski prošire tržišta moraju biti propraćeni inicijativama za poboljšanje stvaranja zaposlenja na lokalnom nivou. Pri tome posebne odgovornosti su na ZZ-ima na općinskom (i kantonalnom) nivou.

[23] Nezaposleni ispitanici u Travniku su bili spremniji da se presele. Samo 19% izjavilo je da nisu spremni da prihvate posao van lokalne oblasti.

[24] Zaista, rezultati u Trebinju i Zenici su iznenađujući.

III.2.4 Radne kvalifikacije i sticanje kvalifikacija

Čini se da je važno da su nezaposlene osobe zaista spremne da steknu nove kvalifikacije: 84% nezaposlenih osoba u Trebinju, 70% u Travniku i 95% u Zenici izrazili su zainteresovanost za primanje besplatne obuke u novim kvalifikacijama. U svakom slučaju, ovaj očigledni entuzijazam u Zenici za sticanje novih kvalifikacija je u određenoj suprotnosti sa 13% nezaposlenih osoba koje su rekle da bi potreba za sticanjem novih kvalifikacija bila razlog da odbiju ponudu za posao.

Kvalifikacije koje se odnose na posao među nezaposlenim osobama su vjerovatno niske. Tendencija je da će i dalje opadati pošto se dugoročna nezaposlenost i dalje pojavljuje. Kao što je gore navedeno, nezaposlene osobe vjerovatno imaju niže nivoe obrazovanja od zaposlenih osoba. Nezaposlene osobe takođe imaju ograničenije radno iskustvo. 5% nezaposlenih osoba u Trebinju, 35% u Travniku i 49% u Zenici, nije nikad radilo, a daljnjih 28% u Trebinju, 32% u Travniku i 24% u Zenici, nezaposleno je više od 5 godina.

Tako, većina nezaposlenih osoba u Zenici i Travniku i preko jedne trećine u Trebinju nemaju nedavno radno iskustvo. To je ozbiljna i sve veća prepreka njihovom zapošljavanju.

III.2.5 Strategije preživljavanja

Veoma mali broj ispitanika prima isplate socijalnog osiguranja, penzije ili socijalnu pomoć. Većina osoba koje ne rade preživljavaju na osnovu financijske podrške od ostalih članova njihovih obitelji. I to najčešće iz dijaspore. Kao i u mnogim siromašnim društvima, čini se da je obitelj glavni izvor socijalne i ekonomske podrške. Ovaj faktor može ići prilično daleko u objašnjavanju očigledne nespremnosti radnika da pronađu posao van njihove lokalne oblasti. Može se desiti da oni vjeruju, često ispravno, da bi takva strategija povećala njihovu ugroženost[25]. Ove moderne definicije ljudskog kapitala imaju u oba BiH entiteta negativan efekat na fleksibilnost i ekonomski rast.

Osim toga, kao što smo već vidjeli, 28% ispitanika u Zenici, 45% u Travniku i 46% u Trebinju imaju pristup nekom zemljištu za uzgajanje hrane ili životinja. Takvo zemljište će vjerovatno značajno doprinijeti strategijama preživljavanja domaćinstava i pojedinci možda ne žele da se sele van lokalne oblasti zbog tog razloga.

U svakom slučaju, mada je ovo racionalna strategija za pojedince, ona usporava i nastaviće da usporava razvoj dinamične ekonomije osim ako se ne pronađe način da se potakne razvoj tržišta rada koje ima orijentaciju koja je manje lokalna u orijentaciji i povezana sa zajedničkim ekonomskim prostorom BiH po svom karakteru. Ovdje ponovo vidimo važnost formalizovanja mreže socijalne sigurnosti i povećanja kapaciteta ZZ-ova.

III.3 Daljnje istraživanje

Identifikovanje faktora, koji određuju ponude rada, složeno je pitanje. Postoji šira literatura koja sadrži mnoge poglede primjenjive u BiH čiji se pokazatelji nalaze u sažetku liste izvora informacija iznesenih u Papps [26]. Bilo bi nemoguće, u Studiji ove veličine, razmotriti uticaj svih relevantnih faktora. Mi smo pregledali neke faktore koji su se dokazali kao važni u drugim kontekstima, međutim, bilo bi vrijedno nastaviti s prikupljanjem detaljnih podataka i ekonometričkim istraživanjem.

---

[25] Vidi takođe WB, ECSSD, Ustanove na lokalnom nivou i studija o socijalnom kapitalu, Svezak 1i 2, juni/lipanj 2002.

[26] Vidi Papps (1992.) koji sadrži anketu o literaturi o ponudi rada, kao i literaturu koja se odnosi posebno na žene.

SPID će osigurati vrijedan set podataka za ovo istraživanje, a složen je tako da se može staviti naročit naglasak na analizu stopa učešća i njihovih reakcija na promjene u ekonomiji i politici djelovanja. To je hitan prioritet za daljnja ispitivanja koja će imati rezultate koji su usmjereni na aktivnosti i koji će imati uticaj na:

- pokretljivost rada;
- prikladnost u zapošljavanju;
- zaposlenost;
- jednakost u pristupu tržištu rada i poslovnim mogućnostima.

Dodatak ovim ključnim tačkama je stimulisanje poduzetništva. Sve ovo je u smislu prožimanja duha i vještina potrebnih za poduzetništvo kod pojedinaca, ali isto tako u postizanju pravnih i financijskih miljea koji omogućavaju samozapošljavanje i razvoj malih preduzeća.

To su putevi politike aktivnosti podrške, koje se nalaze visoko na dnevnom redu EZ i socijalne politike zemalja koje pregovaraju sa njom. Kako projekat napreduje, i podaci ankete "Živjeti u BiH" postaju dostupni za analizu, GKP-ovi će raspravljati, na primjer, o planovima aktivnosti nacionalnog zapošljavanja i nacionalnim planovima socijalne uključenosti koje su osmislile države članice EU. Oni će:

- sugerisati načine fokusiranja diskusije između "proizvođača" podataka, statistike i ministarstava koja koriste podatke;
- odrediti daljnja preciziranja i prioritete u akcijski orijentiranim studijama za koje se može tražiti podrška u sklopu ovog projekta ili iz nekih drugih izvora.

To će ministarstva uključena u GKP-ove i diskusije u ovom projektu staviti u poziciju da na vrijeme i visoko kvalitetno ispune svoje odgovornosti u sklopu Mape puta do procesa stabilizacije i pridruživanja EU.

IV. MEĐUSOBNO UČEŠĆE NA TRŽIŠTU RADA

IV.1 Faktori koji utvrđuju rezultate tržišta rada

Efikasan rezultat tržišta rada pojavljuje se tamo gdje su poslodavci i radnici usklađeni na način da ni poslodavci ni radnici ne bi mogli popraviti svoj položaj nekom promjenom, osim ako ta promjena uzrokuje troškove nekoj drugoj osobi/preduzeću na tržištu koji su veći od beneficija koje rezultiraju iz te promjene. Na primjer, ako bi jedan poslodavac mogao samo povećati dohodak preuzimanjem određenog radnika od drugog poslodavca i ako bi dohodak drugog poslodavca opao kao rezultat toga više nego što bi se dohodak prvog poslodavca povećao, onda bi prvobitno stanje bilo efikasnije od drugog. U takvom slučaju, racionalna reakcija drugog poslodavca bi bila da poveća platu radnika kao poticaj njemu ili njoj da ostane. Na ovaj način, bila bi uspostavljena originalna struktura zaposlenosti i niko ne bi postao imućniji tom promjenom, ni poslodavci ni radnici[27].

Ovakvo idealno stanje se, naravno, rijetko susreće u stvarnom svijetu zbog toga što poslodavci i radnici nemaju potpune informacije o svim mogućnostima koje su im otvorene. Osim toga, sposobnost poslodavaca da unajmljuju najbolje radnike za svoje poslove je ograničena spremnošću radnika da se presele na poslodavčevu lokaciju. Samim tim, sposobnost tržišta rada da ostvari

[27] Ovakva situacija je Pareto-optimalna. Vidi Le Grand i ostali (1992.) radi detaljnije diskusije o Pareto-optimalnosti.

efikasni rezultat zavisi od:

- efektivnosti radnika u potrazi za poslom;
- efektivnosti mehanizama zapošljavanja koja koriste poslodavci;
- efektivnosti mehanizama koji se koriste da osiguraju informacije o tržištu rada.

IV.2 Međusobno učešće na tržištu rada u Bosni i Hercegovini

IV.2.1 Potraga za poslom i strategije zapošljavanja

Jedna od dosljednih poruka iz ove tri ankete (o poslodavcima, pojedincima i ključnim učesnicima) je da Zavod za zapošljavanje (ZZ) trenutno po EU standardima ne igra dovoljno važnu ulogu u olakšavanju potrage za poslom.

Nijedan ispitanik u anketi o ključnim učesnicima ne smatra da ZZ poznaje sva upražnjena radna mjesta. Ovakva reakcije je u skladu sa informacijama o tome kako su poslodavci u stvarnosti vršili zapošljavanje i kako su pojedinci nalazili poslove. U Trebinju i Travniku je samo 19% poslodavaca koristilo Zavod za zapošljavanje kao važan metod zapošljavanja novih radnika. U Zenici, poslodavci su više koristili ZZ, sa 36% poslodavaca koji su zapošljavali nove radnike smatrajući takav način važnom metodom.

Međutim, u Trebinju i Zenici, podjednako, mada ne i u Travniku, i oglašavanje[28] i osobni kontakti smatrani su korisnijim metodama za pronalaženje novihradnika. Ovo je interesantan rezultat jer pokazuje da su poslodavci, u stvari, podjednako spremni da koriste savremene bezlične metode zapošljavanja (oglašavanje) kao i manje zvanične vlastite metode.

Sličan obrazac pojavljuje se u odgovorima pojedinaca u Trebinju i Zenici. Tabela 15 pokazuje da najveći broj osoba nije koristio ZZ kao metodu potrage za poslom.

[28] U Trebinju, oglašavanje je jednako važno kao i Zavod za zapošljavanje.

Tabela 15: Metode individualnog traženja posla: Travnik, Trebinje i Zenica, 2002.

	Zaposleni koji su pronašli trenutni posao u formalnom sektoru		Zaposleni koji su pronašli trenutni posao u neformalnom sektoru		Zaposleni u formalnom sektoru koji traže novi posao		Zaposleni u neformalnom sektoru koji traže novi posao		Trenutno Nezaposleni		Studenti		Ukupno	
Trebinje	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**
Odgovor na oglase	15	10,0	1	2,0	1	2,9	1	3,0	4	6,9	1	3,3	23,0	6,5
Zavod za zapošljavanje	40	26,7	0	0,0	0	0,0	5	15,2	10	17,2	5	16,7	60,0	16,9
Lični kontakti sa poslodavcem	26	17,3	9	18,0	3	8,6	2	6,1	1	1,7	5	16,7	46,0	12,9
Oglašavanjem u novinama	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	1,7	0	0,0	1,0	0,3
Preko porodice i prijatelja	60	40,0	30	60,0	26	74,3	19	57,6	32	55,2	15	50,0	182,0	51,1
Ostalo	9	6,0	10	20,0	5	14,3	6	18,2	10	17,2	4	13,3	44,0	12,4
Ukupno	**150**	**100**	**50**	**100**	**35**	**100**	**33**	**100**	**58**	**100**	**30**	**100**	**356**	**100**

	Zaposleni koji su pronašli trenutni posao u formalnom sektoru		Zaposleni koji su pronašli trenutni posao u neformalnom sektoru		Zaposleni u formalnom sektoru koji traže novi posao		Zaposleni u neformalnom sektoru koji traže novi posao		Trenutno nezaposleni		Studenti		Ukupno	
Zenica	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**
Odgovor na oglase	50	37,3	1	3,4	4	28,6	6	25,0	12	9,4	0	N/A	73,0	22,2
Zavod za zapošljavanje	27	20,1	1	3,4	0	0,0	1	4,2	33	25,8	0	N/A	62,0	18,8
Lični kontakti sa poslodavcem	17	12,7	6	20,7	1	7,1	2	8,3	2	1,6	0	N/A	28,0	8,5
Oglašavanjem u novinama	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	2	1,6	0	N/A	2,0	0,6
Preko porodice i prijatelja	39	29,1	20	69,0	9	64,3	14	58,3	79	61,7	0	N/A	161,0	48,9
Ostalo	1	0,7	1	3,4	0	0,0	1	4,2	0	0,0	0	N/A	3,0	0,9
Ukupno	**134**	**100,0**	**29**	**100,0**	**14**	**100**	**24**	**100**	**128**	**100**	**0**	N/A	**329**	**100**

	Zaposleni koji su pronašli trenutni posao u formalnom sektoru		Zaposleni koji su pronašli trenutni posao u neformalnom sektoru		Zaposleni u formalnom sektoru koji traže novi posao		Zaposleni u neformalnom sektoru koji traže novi posao		Trenutno nezaposleni		Studenti		Ukupno	
Travnik	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**	**Br.**	**Udio (%)**
Odgovor na oglase	24	23,5	1,0	3,1	0	0	6,0	13,3	14	9,86	11	20	56,0	14,4
Zavod za zapošljavanje	24	23,5	16,0	50,0	1	9,1	16,0	35,6	34	23,9	16	29	107,0	27,6
Lični kontakti sa poslodavcem	25	24,5	0,0	0,0	1	9, 1	7,0	15,6	17	12	8	14	58,0	14,9
Oglašavanjem u novinama	1	1,0	12,0	37,5	0	0	11,0	24,4	11	7,75	20	36	55,0	14,2
Preko porodice i prijatelja	27	26,5	3,0	9,4	9	81,8	5,0	11,1	53	37,3	1	1,8	98,0	25,3
Ostalo	1	1,0		0,0	0	0		0,0	13	9,15		0	14,0	3,6
Ukupno	**102**	**100**	**32**	**100**	**11**	**100**	**45**	**100**	**142**	**100**	**56**	**100**	**388**	**100**

Izvor: anketa o pojedincima

To vrijedi bez obzira da li razmatramo kako su osobe, koje su trenutno zaposlene, originalno pronašle svoje poslove ili kako pojedinci trenutno traže nove poslove. Nije iznenađujuće da su grupe koje su najviše koristile ZZ:

- grupe koje su trenutno zaposlene u zvaničnom sektoru (koje su koristile ZZ da pronađu svoj trenutni posao);
- trenutno nezaposleni.

Međutim, osobe koje su trenutno zaposlene u zvaničnom sektoru ne smatraju ZZ važnom metodom pronalaženja novog posla, nijedna osoba zaposlena u zvaničnom sektoru, bilo u Trebinju ili Zenici, nije koristila zavod za zapošljavanje za pronalazak novog posla, dok je to uradila samo jedna osoba u Travniku.

S druge strane, 15% osoba trenutno zaposlenih u nezvaničnom sektoru u Trebinju, 35% u Travniku, ali samo 4% u Zenici, koristili su Zavod za zapošljavanje u pokušaju da pronađu novi posao. Po svemu sudeći, te osobe se nadaju da će pronaći posao u zvaničnom sektoru. Pomoć obitelji, prijatelja i poznanika stalno je prisutna kao najbolji način za pronalazak posla, mada se osobni kontakt sa poslodavcima također smatra dobrim putem, naročito u nezvaničnom sektoru.

Iskustvo moderne ekonomije govori da postoji niz različitih strategija za pronalaženje poslova i za zapošljavanje koje mogu biti efikasne, a korištenje nezvaničnih mreža, kao integralnog dijela širokog dijapazona načina pronalaženja poslova, u takvim ekonomijama nije neuobičajeno. Ovo je npr. izneseno u seriji OECD radnih dokumenata i dokumenata o politikama razvijenim u sklopu Komiteta za socijalna i pitanja zapošljavanja, koji uključuju: Martin, 1998, "Šta je djelotvorno u aktivnim politikama na tržištu rada: činjenice iskustva u zemljama OECD-a" i Fay, 1996, "Unapređivanje efikasnosti aktivnih politika na tržištu rada: činjenice iz evaluacija programa u zemljama OECD-a". Ove analize sadrže ono što će u najvećoj mjeri biti cilj diskusija na GKP-ima u smislu obuke “podacima do politike” i određivanja detalja o tome koje intervencije politika najviše odgovaraju u oblasti ravnoteže ponude i potražnje na tržištu rada. Zaključak koji možemo izvući u ovoj fazi je da postoji neobično velik stepen oslanjanja na nezvanične metode, naročito u rastućim sektorima ekonomije.

Tamo gdje su tržišta rada lokalna i ograničena u veličini, korištenje takvih metoda potpuno je racionalno. One pružaju poslodavcima relativno dobre informacije o dostupnosti radnika i njihovim karakteristikama; one također omogućuju fleksibilne i korisne protoke informacija za radnike. Međutim, u ovom slučaju, oslanjanje na te nezvanične metode leži u osnovi fragmentacije tržišta rada u oba entiteta BiH. Ovo vodi ka zaključku da nije vjerovatno da međusobno učešće na tržištu rada funkcioniše efikasno.

IV.2.2 Rad zavoda za zapošljavanje

Ispitanici govore da postoji značajna varijacija u efektivnosti ZZ-ova.

Tabela 16: Rad zavoda za zapošljavanje: Travnik, Trebinje i Zenica, april/travanj 2002.

	Registrovani nezaposleni radnici	**Registrovana nova radna mjesta**	**Stopa nezaposlenosti, %**	**Pronađena radna mjesta u proteklom mjesecu**	**Broj osoblja**
Travnik	5400	6	38,3	11	3
Trebinje*	2492	0	21,9	0	26
Zenica	15651	74	48,0	74	7

Izvor: Upitnik o balansiranju ponude i potražnje na tržištu rada
Napomena: Stopa nezaposlenosti je dobijena iz tabele 8
* Podaci za Trebinje treba da se dodatno pojasne sa Zavodom za zapošljavanje.

Tabela 16 pokazuje da je Zavod za zapošljavanje u Trebinju zaposlio manje osoba (u stvari, nijednu) u posljednjih mjesec dana nego zavodi za zapošljavanje u Travniku i Zenici. Pri tome treba imati u vidu da su broj registrovanih nezaposlenih osoba i stopa nezaposlenosti, čija procjena je urađena u našoj anketi o pojedincima, viši u Travniku i Zenici nego u Trebinju. Naša anketa o poslodavcima pokazala je da je vjerovatnoća da su poslodavci u Trebinju zapošljavali nove radnike tokom prethodnih 12 mjeseci ista kao u Zenici. Osim toga, broj osoblja zavoda za zapošljavanje je manji u Travniku i Zenici nego u Trebinju.

Čini se da sve ovo implicira da ZZ u Travniku i Zenici djeluju na rentabilniji način nego ZZ u Trebinju. Time, naravno, nisu obuhvaćeni faktori i aspekti lokalnog okruženja, kao što su:

- učestalost interno raseljenih osoba;
- smanjivanje bivših regija za zaposlenje (putovanja na posao) međunarodnim granicama;
- obim promjene na tim veoma lokalizovanim tržištima rada.

Stoga može biti slučaj da postoje posebni razlozi za ovu razliku i slične razlike u operativnim rezultatima. Čak i ako je tako, biće vrijedno razmotriti da li postoje određeni aspekti rada u Zenici koji bi mogli pomoći efektivnost ZZ-ova u drugim mjestima. Ovo je dio šireg konteksta kada se budu raspravljale preporuke za ispitivanje organizacije unutar ZZ-ova sa naglaskom na aktivnim i pasivnim mjerama.

V. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

V.1 Zaključci koji se odnose na pitanja politika djelovanja

Rezultati iz anketa su interesantni i informativni, ali se ne smije zaboraviti da je anketa bila mala i ograničena u geografskoj oblasti. Mada je metodologija uzimanja uzorka oblikovana tako da se dobije slučajni uzorak pojedinaca, to nije bio slučaj za poslodavce, zbog pokušaja da se obuhvate preduzeća u nezvaničnom sektoru. Zbog samog karaktera takvih poslodavaca, to je bilo moguće jedino kroz korištenje lokalnog znanja. Mi ne smatramo da je naša anketa o poslodavcima reprezentativni uzorak. Da bi to bio slučaj, bila bi potrebna sofisticiranija metodologija uzimanja uzorka koja bi koristila informacije iz slučajnog odabira pojedinaca za pravljenje uzorka njihovih poslodavaca.

Ovo upozorenje nas sprječava da dajemo punu pouzdanost kvantitativnim rezultatima. Čak i u takvim okolnostima:

- postoje određeni interesantni uvidi u tržište rada u BiH;
- jasni pokazatelji za usmjeravanje razvoja politika djelovanja;
- načini za implementaciju politika i institucionalni razvoj zajedno sa
- određenim jasnim implikacijama za buduće istraživanje orijentisano na aktivnostima.

Važno je zabilježiti u ocjenjivanju podataka da su, u većini slučajeva, rezultati iz anketa dosljedni sa i unaprijeđuju preliminarne i provizorne rezultate iz LSMS-a, kao što je izraženo u Studiji WB (2002.) i da ih potkrepljuju. Takođe su zaključci izvedeni iz rezultata ankete samo interpretirani u svjetlu mozaika sekundarnih izvora i intervjua obavljenih od strane zajedničkog bosanskohercegovačkog i međunarodnog tima u periodu prikupljanja podataka i analize. To nam daje razlog da utvrdimo da su zaključci koji se odnose na politiku djelovanja, proistekli iz ovih analiza, dobro fokusirani.

Uvidi u tržište rada obuhvataju, za oba entiteta, sljedeće glavne tačke:

Na strani potražnje

- Ukupna potražnja i makroekonomski uslovi u cjelini će vjerovatno donijeti ozbiljna ograničenja proširenju.
- Tržišta proizvoda (i usluga) u okvirima oba entiteta su visoko lokalizovana.
- Nezvanični sektor je znatan, najviše se razvio tokom prošlog desetljeća i ima najviše potencijala za razvoj.
- Uslužni sektor je najvažniji dio zaposlenosti u nezvaničnom sektoru.
- Uprkos visokim nivoima nezaposlenosti i zvaničnog obrazovanja, poslodavci su izrazili određene poteškoće u pronalaženju radnika s prikladnim sposobnostima i kvalifikacijama.
- Mada postoji široko rasprostranjeno uvjerenje da diskriminacija utiče na mogućnosti pojedinaca na tržištu rada, učestalost stope nezaposlenosti nije dala mnogo podrške takvom uvjerenju, s izuzetkom žena u Zenici i Travniku. Čini se da je mladima teže da pronađu posao, naročito u zvaničnom sektoru.

Na strani ponude

- Čini se da sve grupe u anketama studija slučaja imaju visoke stope učešća radne snage. Niže stope za starosnu grupu od 15 do 21 godine su objašnjive u smislu neprekinutog obrazovanja.
- Ovaj rezultat se veoma razlikuje od podataka iz LSMS-a i potrebno je daljnje istraživanje o ovoj važnoj temi. Njega će osigurati analiza i istraživanje SPID-a, kao i daljnji posebni fokus na GKP-ove i diskusija o "podacima do politike" u okviru Projekta.
- Postojanje mlade djece u domaćinstvima ne umanjuje značajno stope učešća radne snage, čak i za žene u starosnim grupama od 21 do 40 godina.
- Ne postoje dokazi da socijalna pomoć obeshrabruje radnike da učestvuju na tržištu rada. Nije se pokazalo da postoji ikakav destimulirajući efekat u beneficijama socijalne pomoći. Međutim, ne postoji razlog da se vjeruje da pravo na zdravstveno osiguranje smanjuje stimulanse za registrovanje kao nezaposlene osobe.
- Pokretljivost rada je veoma ograničena. Radnici su neodlučni u tome da traže posao van njihove lokalne oblasti, čak i ako su nezaposleni.
- Postoji znatan broj mladih osoba koji nisu nikad radili ili koji su jedino radili u nezvaničnom sektoru.

Međusobno učešće na tržištu rada

- Postoji široko rasprostranjena saglasnost da ZZ, po EU standardima, ne igra dovoljno važnu ulogu u specifičnoj ulozi posredovanja na tržištu rada – spajanju radnih mjesta i radnika.
- Pravni okvir ZZ, po sadašnjem uređenju, daje veći naglasak pasivnim nego aktivnim mjerama na tržištu rada.
- Postoji velika upotreba nezvaničnih metoda u potrazi za poslom i zapošljavanju, kao što su osobni kontakti ili pomoć od prijatelja i obitelji.

V.2 Pitanja koja se odnose na politike djelovanja

Ovi preliminarni rezultati pokreću niz pitanja koja pružaju mogućnost za razmatranje intervencija politike djelovanja za poboljšavanje razvoja rada i mogućnosti zapošljavanja. Ta pitanja obuhvataju sljedeće:

- Makroekonomski faktori identifikovani su kao ograničenje sadašnjeg proširenja. Postoje jaki razlozi za vjerovanje da će se situacija pogoršati, a također će se pogoršavati i mogućnosti za rad i zapošljavanje tokom sljedećih nekoliko godina. Stoga, u skorije vrijeme, u oba

entiteta, podložnost siromaštvu će prije porasti nego opasti, dok će u istom periodu međunarodna pomoć postati sve manja i ograničenija.

- Postoje značajni dokazi da su tržišta rada i proizvoda veoma lokalizovana širom oba entiteta. To ograničava potencijal za proširenjem, povećava potencijalnu labilnost tržišta i povećava ugroženost zajednica zbog opadanja lokalnog prihoda i smanjenja mogućnosti zaposlenja i pronalaženja novih poslova.
- Uprkos visokim nivoima zvaničnog obrazovanja i raširenosti nezaposlenosti, neki poslodavci bilježe nedostatak radnika s prikladnim kvalifikacijama. Ovo dobija posebnu pažnju u svjetlu navodnog opadanja stope upisa u srednje škole. Radnici ukazuju na to da bi oni bili spremni da prihvate dodatnu obuku, a poslodavci izražavaju spremnost da osiguraju obuku.
- Čini se da se najveći dio razvoja od 1995. dešava u nezvaničnom sektoru. Radnici ispod 31 godine starosti i radnici sa relativno niskim nivoima obrazovanja su previše zastupljeni u nezvaničnom sektoru. Mnogi od njih nemaju nikakvo iskustvo u formalnom sektoru zapošljavanja. Mada nezvanični sektor ipak pruža mogućnosti za pronalaženje posla za dvije grupe – mladi i žene – koje su relativno zapostavljene na tržištu rada, koncentracija ovih grupa u ovom sektoru stvara potencijal za dugoročne probleme u:
    - socijalnoj zaštiti posebno imajući u vidu rastuću stopu zavisnosti u oba entiteta uslovljenu geografskim položajem i migracijom;
    - kvalitetu budućih dobara i usluga i potrebe za poboljšanjem i dobijanjem certifikata na proizvode i usluge za šira tržišta i izvoz, posebno u EU.
- Izvjestan broj potencijalnih radnika stari bez ikakvog radnog iskustva; ostali imaju iskustvo samo u nezvaničnom sektoru.
- Pojava dugoročne nezaposlenosti povećava se sa uticajem daljnjeg obeshrabljenja radnika i "zastarijevanja" kvalifikacija.
- Čini se da ZZ, u smislu EU, ne osigurava efektivnu i efikasnu uslugu u smislu posredovanja u pronalaženju poslova. Aktivne mjere su u određenom smislu potisnute odgovornostima i količinom posla uključenim u pasivne metode. Može se reći da su glavni razlozi za to sljedeći:
    - Institucionalne strukture i organizacijski oblici ZZ-ova preuzeti su iz bivšeg socijalističkog perioda u kojem savremeno tržište rada nije funkcionisalo;
    - Organizaciji zavoda za zapošljavanje bilo je potrebno određeno vrijeme da se prilagodi novoj, složenoj administrativnoj strukturi koja je nedovoljno popunjena osobljem, posebno u FBiH (na primjer, zavodi za zapošljavanje koji su u određenim kantonima FBiH uspostavljeni tek krajem 2001., počeli su funkcionisati tek nedavno i veoma su slabo popunjeni osobljem);
    - Financijski izvori koje zavodi za zapošljavanje imaju na raspolaganju za podršku zapošljavanju (od poreza na plate zaposlenih) redovito su se koristili za druge funkcije sa ciljevima koji su širi od posredovanja u pronalaženju poslova. Tokom 2001., ova praksa je promijenjena i ti izvori se koriste za namjene koje su više fokusirane na granice tržišta rada.
- Čini se da se zvanične metode distribucije informacija o tržištu rada rijetko koriste u odnosu na nezvanične metode. Poboljšanje u distribuciji informacija će vjerovatno rezultirati poboljšanom efikasnošću međusobnog učešća na tržištu rada.

Zaposlenost, nezaposlenost i siromaštvo

Kontekst za ova pitanja, koja se odnose na politiku djelovanja i preporuke u kojima ova studija i podaci iz LSMS-a, sugerišu da su nivoi nezaposlenosti i siromaštva niži od nivoa koje su do sada sugerisala konvencionalna mišljenja za oba entiteta. Opće činjenice sugerišu da je stvarna nezaposlenost vjerovatno bliža 20% nego 40%. Više procjene nezaposlenosti ne koriguju na pravilan način podatke o:

- razlikama u registraciji i
- visokom nivou zaposlenosti u nezvaničnom sektoru.

Ti isti faktori nalažu da je nivo siromaštva također niži nego što su prethodne procjene sugerisale.

To, ipak, ne pruža razloge za spokoj. Negativna strana slike prikazana je time što je veliki dio radne snage i stanovništva u oba entiteta:

- tik iznad linije siromaštva, savladavajući poteškoće kroz različite nesigurne strategije preživljavanja;
- ima nesiguran posao ili radi u nezvaničnom sektoru bez sigurnosti posla;
- radi na veoma lokalizovanim tržištima rada sa malo stabilnosti u razvoju;
- imaju male šanse u povećavanju njihovih prihoda;
- veoma ugrožen lokalnim udarima i trendovima opadanja, kao što su oni koji mogu biti izazvani privatizacijom, gubitkom lokalnog tržišta, opadanjem isplata putem direktnih transfera iz međunarodne zajednice ili gubitkom povjerenja ulagača.

Ti radnici i populacije koje su zavisne od njih su samim tim u visokom riziku od gubitka posla, opadanja prihoda i propasti njihovih strategija preživljavanja. Veliki dio stanovništva u oba entiteta se nalaze blizu toga da budu bačeni u siromaštvo u svakom trenutku.

Zbog toga što (vidi ispod) ekonomske mogućnosti nisu zdrave, upravo je problem buduće vjerovatnoće smanjivanja mogućnosti za rad, zapošljavanje i ostvarivanje prihoda, koje vode ove analize i sugerišu postojanje hitnosti razvoja i implementacije politika djelovanja. To je zabrinutost za ublažavanje potencijalnog uticaja i budućeg rasta veličine i dubine siromaštva što određuje temu koja se nalazi u osnovi ovih pitanja i preporuka koje se odnose na politiku djelovanja.

V.3 Preporuke za politike djelovanja

Ovo su prijedlozi za pravce razvoja politika djelovanja koji proizilaze direktno iz vodećih zaključaka i pitanja koje je ova anketa izdvojila kao zasebne.

V.3.1 Makroekonomski faktori

Poslodavci su identifikovali nedostatak potražnje za njihovim proizvodima kao najozbiljnije ograničenje rastu. Dok je dio ove zabrinutosti vjerovatno rezultat labilnosti potražnje koja potiče iz lokalizovane prirode tržišta proizvoda, jedan dio mora biti rezultat općih makroekonomskih uslova.

Stabilno i održivo makroekonomsko okruženje na državnom nivou je suštinski uslov za ekonomski razvoj entiteta i male države BiH.

Mada trenutno postoji monetarna stabilnost, manjak u bilanci trgovine je veoma visok, a stabilni devizni kurs se održava prvenstveno kroz priticanje donatorskih fondova. Sa opadanjem ovih fondova, tokom sljedećih nekoliko godina, mi očekujemo da ćemo vidjeti pritisak na smanjivanje deviznog kursa *tako da*:

treba razmotriti aktivnost koja će se baviti ovom temeljnom neuravnoteženošću sa inostranstvom.

Stabilno ekonomsko okruženje će se održati samo rigoroznom primjenom principa Currency Board-a. Ovo zahtijeva stalnu odgovornost u vezi javnih financija u dijelu javnog sektora, detaljno definisano partnerstvom između BiH i entitetskih vlada i međunarodnih financijskih institucija.

V.3.2 Proširivanje tržišta proizvoda i rada

Tržišta proizvoda

Veliki dio problema nedostatka potražnje i konsekventnog sporog rasta zaposlenja i novih poslova, može biti riješeno proširivanjem tržišta proizvoda. To se naročito odnosi na povećanje izvoza i zamjenu uvoza, koji bi u jednom potezu mogli:

- povećati BND;
- proširiti lokalne izlazne rezultate i domaću zaposlenost;
- riješiti nepovoljnu bilancu trgovine.

Naše istraživanje pokazuje na nekoliko načina da, općenito govoreći, poslodavci trenutno ne istražuju potencijal za prodavanje njihovih proizvoda van lokalnih oblasti.

Stoga, *mi preporučujemo da svaki entitet razvije strategiju koja će potaknuti poslodavce da proširuju geografsko širenje njihovih prodaja*.

Takva strategija bi mogla obuhvatiti sljedeće:

- identifikaciju lokalnih organizacija u svakoj općini (npr., Privredna komora, Udruženje poslodavaca) koje će preuzeti vodstvo u promovisanju proizvoda te oblasti eksterno;
- pomoć pojedinačnim poslodavcima u preduzimanju pregleda tržišta i razvijanju tržišne strategije sa osnovom širom od lokalne;
- identifikaciju infrastrukturalnih ograničenja koja sprječavaju grupe poslodavaca da prodaju svoje proizvode šire, s jednim integrisanim pristupom u ublažavanju tih ograničenja;
- U sklopu ovoga, specifične olakšice za razvoj malih i srednjih preduzeća u formalnom sektoru.

Kao prilog radu sa poslodavcima na lokalnom nivou, biće neophodno baviti se institucionalnim pitanjima da bi se povećala povjerljivost poslodavaca. Takva pitanja uključuju pažljivo slušanje stavova poslodavaca o tome kako postaviti i ublažiti:

- opći nedostatak povjerenja u birokratiju entiteta i države;
- problematična zakonska okvirna načela;
- nemogućnost provođenja naplate računa.

Rješavanje ovoga pitanja ponovo će dati posebnu prednost manjim preduzećima u formalnom sektoru.

Tržišta rada

Uz veoma slabu pokretljivost rada, mnogi radnici vjerovatno neće imati pristup najboljim poslovnim mogućnostima, a poslodavci vjerovatno neće imati priliku da zaposle najefikasniju radnu snagu. Publikacija WB (2002.) fokusira se na to pitanje i daje niz preporuka, s kojima se mi općenito slažemo.

Ova studija *naglašava važnost mjera koje podržavaju geografsku pokretljivost radnika i u okvirima pojedinih entiteta i među entitetima*. Te mjere bi mogle obuhvatati:

- poboljšavanje postojećih informacija o poslovnim mogućnostima i mogućnostima obuke van

lokalne oblasti i među entitetima. Zavodi za zapošljavanje otpočeli su sa nizom inicijativa koje su osnova za konkretne aktivnosti. Daljnje jačanje na entitetskom nivou zahtijeva integraciju na kantonalnom (u FBiH) i entitetskom nivou (RS i FBiH);

- nastavak poboljšavanja opće sigurnosne situacije kako bi se pojedinci koji traže posao osjećali sigurnije da presele u drugu oblast radi dobijanja posla;
- osiguravanje da pojedinačna prava na javne usluge i socijalnu pomoć ne zavise od entiteta, kantona i općine stanovanja, tako da strah od gubitka prava ne spriječi pojedince koji traže posao da presele radi dobijanja posla;
- pregled mjere u kojoj socijalne mreže (šira obitelj, vjerske organizacije, lokalne NVO-e) pružaju podršku ugroženim pojedincima, u cilju identifikacije podrške koju bi trebalo pružati kao javno pravo, da bi potakli pojedince da prihvate rad van sigurnosti njihovih trenutnih okruženja. Ocjena WB o raznim vrstama lokalnog socijalnog kapitala [29] vrijedan je početak ovog pravca ispitivanja i pokazuje da priroda socijalnog kapitala u BiH bezuslovno ne olakšava pokretljivost, potragu za poslom i preduzetništvo. Mi se općenito slažemo s tim nalazima i preporukama.

V.3.3 Razvoj kvalifikacija

Uprkos visokim nivoima nezaposlenosti i zvaničnog obrazovanja u oba entiteta, značajan dio poslodavaca izjavio je da postoje poteškoće u zapošljavanju adekvatno kvalificiranih radnika. Ovo je od posebne važnosti u svjetlu činjenica koje sugerišu da se stope upisa na srednjoškolskom nivou nisu vratile na svoje prijeratne nivoe. Međutim, kao prilog mjerama za poboljšavanje pokretljivosti rada, mi *preporučujemo da se poduzmu mjere na detaljnijoj analizi uticaja neuravnoteženosti kvalifikacija i nedostataka na granicama tržišta rada*.

Ova procjena, u oba entiteta, obuhvatila bi:

- identifikaciju nepostojanja određenih vrsta kvalifikacija;
- razvoj strategije za pružanje obuke koja će se usmjeriti na popunjavanje praznina u kvalifikacijama;
- ocjenjivanje i implementaciju sredstava za podršku poslodavcima da:
    - identifikuju specifične praznine u kvalifikacijama;
    - omoguće obuku za razvijanje takvih kvalifikacija.

Identifikaciju kratkoročnih aktivnosti usko vezanih za tržište rada treba takođe uraditi u strateškom konceptu kako bi se pružile preporuke za:

- dugoročnu reorijentaciju obrazovanja i sistema obuke kako bi se sačuvao kvalitet radne snage u BiH;
- najbolji način permanentnog učenja za zapošljavanje u kontekstu dva entiteta u BiH;
- formulaciju strategije koja će unaprijediti takve oblike obrazovanja i obuke po EU standardima.

Ovo će biti tema druge kvalitativne studije koja će se provesti unutar ovog projekta u ovoj seriji, koju je u načelu odobrio DFID i koju sada GKP treba da obradi i izjasni se o njoj.

[29] WB, ECSSD, Ustanove na lokalnom nivou i studija socijalnog kapitala, Svezak 1 i 2, juni/lipanj, 2002.

V.3.4 Povećavanje i poticanje zaposlenosti u zvaničnom sektoru

Ova studija potvrđuje da veći dio razvoja od 1995. dolazi od zaposlenosti u nezvaničnom sektoru. To je omogućilo mnogim obiteljima u oba entiteta da ostanu van siromaštva. Mada se postojanje velikog nezvaničnog sektora može smatrati nepoželjnim zbog:

- njegovog nepovoljnog uticaja na efikasnost i jednakost;
- zato što on rezultira velikim brojem radnika bez prava na socijalno osiguranje,

mi *ne* preporučujemo da se preduzimaju koraci na iskorjenjivanju zaposlenosti u nezvaničnom sektoru. Umjesto toga, mi *preporučujemo jednu seriju pozitivnih mjera u oba entiteta, koja će potaknuti poslodavce da prijavljuju svoje radnike i zapošljavaju ih sa punim pravima koja nosi zaposlenost*.

To znači poduzimanje pozitivnih aktivnosti na podršci spontane tranzicije rada i zaposlenosti iz nezvaničnog u zvanični sektor. To bi trebalo posmatrati u okvirima politike djelovanja, kao još jedan integrisani aspekt razvoja politike djelovanja za sveukupnu tranziciju ekonomije BiH u savremenu tržišnu ekonomiju, sa fleksibilnošću koja je kombinovana sa ograničenom regulativom za provođenje u zakon osnovnih standarda proizvoda i usluga zaposlenosti i kompatibilna sa evolucijom u kompatibilnom zakonodavstvu EU, ali koja ne sprječava razvoj međunarodne konkurencije.

Mjere koje mogu pomoći ovom procesu, sa varijantama u oba entiteta, su:

- razvoj poticaja za preduzeća da se registruju, kao na primjer:
  - pristup dotiranom kreditu,
  - grantovi za obuku;
  - pomoć sa marketingom;
- osiguravanje poticaja za preduzeća da registruju radnike, kao na primjer:
  - vrijednost dostupnih zajmova u zavisnosti od broja registrovanih uposlenika;
  - grantove za obuku čija vrijednost zavisi od broja registrovanih uposlenika;
- uvođenjem poticaja za radnike da rade kao registrovani zaposleni, kao što su osiguravanje da se prava na beneficije socijalnog osiguranja u zavisnosti od doprinosa zaista ostvaruju;
- zakonodavne i operativne procedure za umanjivanje destimulansa za registrovanje putem racionalizovanja i umanjivanja doprinosa za socijalno osiguranje i prihoda i lokalnih poreza[30];
- poboljšanje i racionalizacija kontrolnih režima kojima su podložna preduzeća radi slabljenja uticaja kontrola koje rezultiraju iz registracije preduzeća;
- normalizacija neformalne i neregistrovane proizvodnje u preduzećima unutar formalnog sektora;
- pomoć pri upravljanju dugovima bazično održivim preduzećima u formalnom sektoru;
- razmatranje povećane upotrebe NVO-a kao poslodavaca u zvaničnom sektoru. U EU, NVO imaju sve važniju ulogu u osiguravanju zvaničnih mogućosti za zaposlenje, ali često fleksibilnih ili s nepunim radnim vremenom. U gradskim sredinama u UK, koje su vodeće u ovakvom pristupu koji promoviše zapošljavanje putem NVO-a, kao što je Bristol, smatra se da se više od 20% poslova dobija kroz NVO-e. One često pružaju usluge i vežu se ugovorom o suradnji sa centralnim i lokalnim vlastima radi osiguravanjakomplementarnih pristupa nizu razvojnih pitanja koji se nalaze visoko na dnevnom redu u RS i FBiH.

[30] Iskustvo drugih zemalja govori da takve redukcije obično povećavaju sveukupne prihode sa povećavanjem broja preduzeća i pojedinaca koji su spremni da plaćaju.

V.3.5 Preusmjeravanje usluga za zapošljavanje kako bi bile uže fokusirane na pitanja koja se odnose na tržište rada

Ako zavodi za zapošljavanje namjeravaju da:

- opravdaju svoje kontinuirano postojanje u okviru uskog područja tržišta rada za razliku od postojanja u okviru jednog šireg područja implementacije socijalne politike;
- doprinose razvoju politike djelovanja na tržištu rada i pristupa koji su kompatibilni sa planovima rada u oblasti zapošljavanja u državama iz EU koji se fokusiraju na pokretljivost, prikladnost u zapošljavanju, jednakost i doživotno učenje koje se odnosi na posao,

Zavodi za zapošljavanje moraju:

- početi pružati usluge aktivnih mjera za tržište rada, posredovanje u pronalaženju poslova i aktivnosti koje se odnose na obuku sa fokusom na posao i zapošljavanje, koje cijene i poslodavci i osobe koje traže posao;

umjesto da

- nastave sa ulogom implementatora niza pasivnih i administrativnih mjera za tržište rada i isplata beneficija socijalne zaštite i procjena.

Preporučuje se da usluge u zapošljavanju u svakom entitetu razmotre preusmjeravanje i razvojnu strategiju, s ciljem razvoja efektivnijih aktivnih mjera za tržište rada koje idu u pravcu najbolje EU prakse, usmjerenu na:

- pružanje efikasnije usluge u posredovanju u pronalaženju poslova za osobe koje traže posao;
- poboljšavanje odnosa sa lokalnim poslodavcima kroz pružanje efikasnijih usluga u posredovanju u pronalaženju posla;
- osiguravanje informacija lokalnom tržištu rada za podršku proširenju postojećih preduzeća i osnivanju novih preduzeća;
- osiguravanje savjetovanja o pitanjima koja se odnose na posao, savjeta o traganju za poslom i tako dalje, za osobe koje traže posao;
- organizaciju sticanja radnog iskustva za osobe koje nisu nikad radile;
- traženje lokalnih rješenja kroz općinske aktivnosti i olakšavanje općinskog uticaja u diskusije o politici djelovanja na entitetskom nivou;
- istraživanje nesklada kvalifikacija i nedostataka kvalifikacija i planiranje aktivnosti potrebnih za tržište rada i razvoj kvalifikacija koje se odnose na posao i kojima bi dodjela ovakvih obuka bila odgovarajuća.

Za implementaciju ovog predloženog preusmjeravanja i razvoj strategije, neophodno je nastaviti transformaciju usluga u zapošljavanju u BiH i ubrzati je kroz:

- stalno jačanje zavoda za zapošljavanje na općinskom nivou u vezi njihovog fokusiranja na aktivne mjere;
- podršku funkcionisanju de facto novim kantonalnim zavodima za zapošljavanje u FBiH i određivanju njihovih uloga i načina integracije njihovih aktivnosti sa općinskim zavodima za zapošljavanje;
- pojačane aktivnosti WB u podršci funkcionisanju usluga u zapošljavanju;
- kompletiranje već započete transformacije Zavoda za zapošljavanje BiH i Zavoda za

zapošljavanje FBiH kroz razvoj zakonodavstva u ovoj oblasti, koje bi definisalo njihove uloge i aktivnosti sa fokusom na efikasnost tržišta rada umjesto na šira, suštinski pasivna pitanja;

- novu ulogu Zavoda/Agencije za zapošljavanje BiH koja mora biti redefinisana, s namjerom da se stimuliše pokretljivost radne snage i osigura međunarodna kooperacija po pitanjima zapošljavanja;
- završavanja već započetog rada na razvoju nove organizacione šeme RS ZZ, kao i novih funkcija usmjerenih na izgradnju institucije tržišta rada, posebno na razvoj aktivnih mjera zapošljavanja;
- promjene koje će osigurati javnost u korištenju budžeta zavoda za zapošljavanje za podršku novom zapošljavanju;
- daljnja podrška razvoju informacionih sistema u svim zavodima za zapošljavanje, posebno s ciljem povezivanja općinskih inicijativa;
- ocjenu izabranih aktivnih mjera u zapošljavanju, naročito mjera oblikovanih tako da daju radno iskustvo nezaposlenim osobama koje nikad nisu imale posao, koje su možda vezane za druge projekte i programe, kao što su programi zaštite okoline nakon zatvaranja tvorničkih postrojenja i rudnika, za davanje novih kvalifikacija i pristupa radu u ciljne grupe nezaposlenih osoba;
- pomoć zavodima za zapošljavanje i centrima za socijalni rad (CSR) na općinskom nivou u definisanju načela, struktura i procedura za njihovu praktičnu suradnju s ciljem umanjivanja konfuzije, u modernizovanju procedura u obje ustanove za bavljenje ili sa nezaposlenim osobama, i olakšavanju operacija zavoda za zapošljavanje sa fokusom na tržišta rada, ostavljajući CSR u centralnoj ulozi u socijalnoj zaštiti i brizi i dobrobiti u opskrbljivanju mreže socijalne sigurnosti.

Vladama FBiH i RS, kao i Vijeću ministara BiH, preporučuje se da razmotre razvoj tranzicije i razvoj strategije usluga u zapošljavanju na osnovu ovih specifičnih preporuka, kao i razvoj zakonskog okvira na nivou BiH, koji bi omogućio tržište rada u državi.

Implementacija ove strategije bi sadržavala značajne implikacije za razvoj obuke i institucija. Djelotvorni programi u drugim zemljama služe dijelom kao modeli kretanja ka ovim procesima – kao u Sloveniji i Češkoj Republici. Takvi razvoji bi imali važnu ulogu u širem kontekstu pristupnosti i uspostavi praksi tržišta rada koje će podržati procese socijalne uključenosti i principe EU nacionalnih planova aktivnosti za zapošljavanje što će postati neophodnost pri napretku ka sporazumu za stabilizaciju i pridruživanje.

Pojedinačni zavodi za zapošljavanje imali su koristi od aktivnosti razvoja institucija koje su osigurali međunarodni donatori, ali su one u određenoj mjeri nejednake i fragmentovane. Seminar WB "Funkcioniranje usluga u zapošljavanju u FBiH" (27. do 28. februara/veljače, Sarajevo) je bio poželjni početak strateški usmjerene aktivacije kantonalnih zavoda za zapošljavanje. Sada je došlo vrijeme da se izvrši nadgradnja na ovo iskustvo radi preuzimanja pristupa koji je strateški usmjeren više na institucionalni razvoj i obuku osoblja zavoda za zapošljavanje na entitetskom, kantonalnom i općinskom nivou.

V.3.6 Razjasniti i pojednostaviti kriterije evidentiranja

Kao specifičan aspekt gore navedenog, vrijedno je spomenuti da, zato da bi ZZ imao aktivnu i vodeću ulogu u pitanjima upravljanja na tržištu rada koje uspješna tranzicija zahtijeva, potrebno je razjasniti njihove nadležnosti i aktivnosti, koje se direktno odražavaju u pojednostavljenju registracije i kriterija za procedure registrovanja.

To se specifično odnosi na registraciju nezaposlenih osoba koja bi trebala odražavati direktniji fokus

funkcija ZZ-ova na pitanja, koja se odnose na tržište rada i zapošljavanje, koja podržavaju aktivne mjere. Potreba za registrovanjem zbog drugih pasivnih razloga, kao kvalifikacija za određene beneficije mogla bi biti smanjivana, čak i velikim dijelom odstranjena ili administrativno tretirana na drugi način.

Na primjer, zaposlene osobe se ne bi trebale osjećati motivisanim da se registruju kao nezaposlene osobe zato da bi primali medicinsku pomoć od države.

Na sličan način, međunarodno prihvaćene definicije "nezaposlenosti" treba praktično uvesti u proces registrovanja. To bi, na primjer, isključilo destimulisane radnike iz mogućnosti da se registruju kao "nezaposleni".

Razlozi koji stoje iza ovog niza preporučenih promjena su potpuno pozitivni. Ako se preduzmu samo dva od ovih koraka, zavodi za zapošljavanje bi tada oslobodili značajne resurse koji bi igrali efektivniju ulogu u aktivnijem upravljanju i funkcijama tržišta rada. Postojeći režim stavlja nepotreban teret na ZZ da upravlja aspektima sistema socijalne zaštite, koji smanjuju vrijednost glavne misije zavoda. To usporava ZZ da preuzme aktivnu i pozitivnu ulogu u tranziciji koju bi predlagala primjena najbolje prakse EU u RS i FBiH.

Kao prvi korak za ovaj proces mi *preporučujemo da se analiza registrovane nezaposlenosti u oba entiteta, pripremljena kao osnova ove studije i predstavljena u Tromjesečnom izvještaju o napretku projekta, ponovo ocijeni*:

- u svjetlu rezultata iz LSMS-a;
- iz ove perspektive usmjeravanja politike djelovanja na razjašnjavanje prirode registranata da se usmjeri na stvarno nezaposlene osobe koje traže posao, i da se

kao drugi praktični korak, planiraju aktivnosti implementacije u kretanju ka mogućem ponovnom definisanju kriterija registrovanja u okviru preusmjeravanja seta usluga u zapošljavanju na kantonalnom, entitetskom i državnom nivou.

Svi ovi procesi su ključni u pripremanju strategije za sprječavanje povećavanja loših životnih uslova, nezaposlenosti, pogoršavanja uslova zapošljavanja i povećane raširenosti siromaštva sa ulaskom BiH u sljedeće faze poratnog oporavka i tranzicije.